

ԼՍՄԱԳԻՐ
ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ ԵՐԽՈՒՄԱՆԷՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ
ՀՐԶԱՆ 1957

ԼԱ.
ՏԱՐԻ

«سیون» مجله ارمنیة شهریه، ادبیة، ثقافیه، للغة والبیان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in JERUSALEM

**«ԱՌՈՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒՂՈՒՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏՈՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ,
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

ԱՌՈՑԵԱՆՆԵՐ - Հրատ. Գանատայի Ձեխ Մարմնակրթական Միութեան:
ԵՐԿՈՒ ՏԱՆԻՄԱՐԳԱՑԻ ՅՈՐԵԼԵԱՐՆԵՐ - Նուէր Գէորգ Իփեհանէ:
Բէքինի Ազգ. Մատենադարանէն ստացանք 7 Անգլերէն զիրքեր:
ՀԱՅ ԱԶԳ. ԲՈՒԺԱՐԱՆ - Ազունիէ, Լիբանան: Տարեկան Տեղեկագիր 1956 տարեշրջանի:
Հ. Կ. Ե. Մ. Ի ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԻ - Ա. Հնգամակ: Պէյրութ: Նուէր
Դաւիթ Էփէքէկեանէ:
ՔԱՌԱՆԱՄԵԱԿԻ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ, Ս. ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԼՈՎԷԼԻ -
Նուէր Կարէն Քոյ. Կտանեանէ:
ԽԱՐԵՆԵՐ ԵՒ ԻՐ ԶԱՒԱԿՆԵՐԸ - Մանուկ Գ. Ճիզմէճեան (նուիրատու):
ՀԱՅՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ (Ը. Տարի, 1957) - Վարդան Քոյ. Ժամկոչեան (նուիրատու):
Ս. Ս. Ա. - A reprint of a new article on U. S. - Presented by A. Der Tatevassian.
ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԱԼՊՈՄ Հայ Դեղարուեստասիրաց Միութեան - 35 ամակ: Նուէր Վար-
նկարիչ Աւօէն ստացանք. — [չութենէն:
ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱԼՊՈՄ, Բ. Տարի, Թիւ 4, Մ. Վարանդեան. Եւ Թիւ 5՝ Շ. Միսաքեան:
Աւետիս Տէր Սահակեանէ ստացանք. — ա) ԵԴԻՊՏԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴԱՎԷՊԵՐ - Յ. Պ. Գա-
լէմքեարեան: Բ) ԿՈՄԻՏԱՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԵՐԳԱՐԱՆ - Բ. Հատոր, 1957:
Պ. Պ. Աճէմեան կը նուիրէ. —
ա) ԴԺՈՒՔԸ - Խ. Ի. Պօթմանճօղլու: Բ) ՈՒՂԵՑՈՅՑ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՍԵՐՏՈՂՈՒԹԵԱՆ:
գ) Նոյնը - Քննութեան հարցումներ: զ) ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԾԱՌԱՆ: Ե) Նոյնը - Քննթ. հարց.:
ՍԿՍՈՒՄԲ ՈՒԹ ԶԱՅՆԻՑ ՇԱՐԱԿԱՆԱՅ, (Բազմաազրուած) - Նուէր Ս. Գ. է:
ՏԱՅԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ԿԱՄ ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ ՓԵՍԱՑՈՒՆ - Կատակերգութ. 3 Արար: Նուէր Կ.
Արտասահմանի Հետ Մշակթ. Կապի Ընկերութենէն ստացանք. — [Տօնիկեանէ:
ա) ԵՐԿԵՐ - Վ. Տէրեան: Բ) ԵՐԿԵՐ - Եր. Օտեան: գ) ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ - Սիւսանթօ:
դ) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵԱՍ - Ա. Շ. Մնացականեան: Ե) ՀԱՅԿ. ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԷՊՈՍԸ
- Յովսէփ Օրբէլի: զ) ՀԱՅԿ. ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԺՈՂՎՐԴ. ԵՐԿԵՐ - Ա. Մնացականեան:
է) ՅԵՏԱԴԱՐՁ ՀԱՅԵԱՑԲ - Վ. Փափագեան:
ՍՈՒՐԲԲ ԵՒ ՏՕՆԲ (Բ. Տպգրթ.) - Թորգոմ Պատրիարք: Նուէր Ս. Աթոռոյս Տպարանէն:
Հ. Եփրեմ Տէր Ղազարեանէ ստացանք. —
ա) ԹԱՓԱՌՈՂ ՈՒԼԻՔՆԵՐ: Բ) ԲԱՌԱՐԱՆ (Ֆրանս. - Հայերէն):
ՀԱՅՑ. ԱՌԱՔ. ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԵՐԿԵՐ - Պաշտօն Հոգեհանգստեան: Դաշնա-
ւորաց Վարդան Սարգսեան - (Ազգամազրուած):
(Շարունակիկ)

ԼՈՑՍ ՏԵՍԱԻ

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ՕՐ ԱՅՈՅՑ

1958

ՔՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

(ԸՍՏ ՀԻՆ ՏՈՄԱՐԻ)

Էջ՝ 176

Գին՝ 100 Ֆիլս

Յառաջիկայ Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան Հրաշափառ Տօնին առիթով ՍՍՈՆ յանուն Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, օրհնութեան եւ շնորհաւորութեան ողջոյններ կը ներկայացնէ իր պատուական աշխատակիցներուն, բաժանորդներուն, ընթերցողներուն, համակիրներուն եւ սիրեցեալ ազգիս լրութեան:

ՍՍՈՆ սրտագինս կը բազձայ եւ կը մաղթէ որ Նոր Տարին աշխարհին եւ մեր ժողովուրդին համար խաղաղութեան տարի մը ըլլայ եւ մանկացեալ Յիսուսի հաճութեամբ, մոռցնել տայ ազգային-եկեղեցական ներքին վէճերն ու անհասկացողութիւնները:

Խաղաղութեան Իշխանը մեր եկեղեցին հաստատուն պահէ եւ ամէնքս առաջնորդէ երանաւէտ հորիզոններ:

ԲՈՎ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒԹԻՒՆ

Հայրապետական Ծննդեան շնորհաւորութիւն

երես
297

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— «Թշնամիք առն ընթացիք իւր»	ԿԻՒՐԵՂ ՎՐԴ. ԳԱՔԻԿԵԱՆ	298
Խրիմեան որպէս գործիչ	ԶԱԼԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	302
Գրագէս՝ Հայոց Հայրիկ — Մ. Խրիմեանի մէջ		305
Խրիմեան Հայրիկի անսխալ մէկ նամակը		310

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

— Ծնունդի երգը	ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ	312
----------------	-----------------	-----

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— De Profundis	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	315
----------------	--------------	-----

ՊԱՏՄԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Պապ Աբգալունի	ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ	317
-----------------	----------------	-----

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Միջնադարեան հայ կոմպոզիտորներ	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ	320
---------------------------------	--------------	-----

Կալկաթայի Ս. Նազարէր եկեղեցւոյ հիմնադրութեան 250-ամեակը	ԱՍԱՏՈՒՐ ԿԻՒԶԷԼԵԱՆ	323
--	-------------------	-----

Պատշտական Հայորդագրութիւն Ս. Աթոռոյ Դիւանէն		326
---	--	-----

Նպիսկոպոսական ձեռնագրութիւն		327
-----------------------------	--	-----

Շնորհակալութեան գիր՝ Երանաշունի Տ. Կիրեղ Պատրիարքի շիրմին շինութեան առիւ:		327
--	--	-----

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Մասնակի նորոգութիւնք Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ		328
— Ճաշկերոյք ի պաշիւ Յորդանանու Վեհափառ Թաղաւորին		328
— Ամերիկեան զեպպանի այցելութիւնը		330
— Պէյրուքի Ամերիկեան Համալսարանի Տնօրէնին եւ Ամերիկեան ու Անգլիական Հիւպատոսներուն այցելութիւնը		330
— Հեռագիրներ		331
— Եկեղեցականք-Բեմականք		332
— Պատշտականք		333
— Հայոց Հայրիկ Մկրտիչ Ա. Կարոյիկոս Խրիմեանի մահուան 50-ամեայ նախադիտութիւն		333
Բարեպաշտական նուէրներ		334
Յանկ Նիւքոյ 1957 տարւոյ		335

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

Լ.Ա. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1957

◀ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ▶

ԹԻԻ 12

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ

ԵԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Թ. 675/2

11 Դեկտեմբեր 1957 թ.

Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Տ. ՏԻՐԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԵՐՍԱՅԵԱՆԻՆ,
ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅՈՑ,

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

Փրկչի Իջման Սուրբ Սեղանի առաջ աղօթք կը կարդանք առ Աստուած որ «խաղաղութեան եւ ի մարդիկ հանութեան» Սուրբ Ծննդեան երկնառաք օրհներգը իջնէ առասպէս երկրի վրայ եւ առաջնորդ ու զօրավիգ դառնայ մեր օրերու մարդերուն եւ ժողովուրդներուն ի փառս Աստուծոյ եւ ի փրկութիւն ազգի մարդկան:

Մեր Տիրոջ Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան մեծ եւ սքանչելի աւետիսով բոլր բացուին դռները Նոր Տարիի մը որ հեք բերէ բարի օրեր եւ խաղաղութիւն նաեւ հայ ժողովուրդին ու Հայաստանեայց եկեղեցիին, հեռաւոր եւ մերձաւոր մեր բոլոր զաւակներուն պահելով պահպանելով զանոնք ամբողջ ու անխռով եւ սիրով միաբան, մեր սուրբ հաւասքի վէմին վրայ անւարժ, առաքինի ու եկեղեցանուէր ու ազգաւէն գործոց փառաւոր յաջողութեամբ:

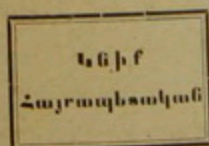
Զերդ Ամենապատուութեան, Զեր Սուրբ Աթոռի Միաբանութեան եւ համայն մեր սիրեցեալ հաւասացեալ ժողովուրդին ողջոյն եւ օրհնութիւն Հայրապետական եւ սրաբոխ մաղբանք վասն Զեր բոլոր քաջառողջութեան, արեւաւորութեան եւ բարօրութեան:

Ողջ մնացէ՛ք, ամսասան մնացէ՛ք եւ քաջալերուեցէ՛ք Սուրբ Ծննդեան շնորհներովը զօրացած, եւ գործեցէ՛ք սուրբ եռանդով գօտայինդ, խաղաղ ու լաւատես, Զեր հայեացքը սեւեռած դէպի Սուրբ Էջմիածին՝ աստուածակառոյց հաւասքի սրինք ամենայն հայոց:

Շնորհաւոր Նոր Տարի եւ Սուրբ Ծնունդ, եւ սէր ու խաղաղութիւն Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ Զեզ, ամէն:

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

“ԹՅՆԱՍԻՔ ԱՌՆ՝ ԸՆՏԱՆԻՔ ԻՒՐ”

(ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ)

Այս տարի լրացաւ Մկրտիչ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մահուան յիսներորդ տարին։ Հակառակ կէս դարու այս անջրպետին, որ մեծանուն Հայրապետը կը բաժնէ մեր օրերու սերունդէն, անոր յիշատակը սակայն անթառամ կը մնայ իր զաւակներու մտքին ու սրտին մէջ։ Այս իրողութեան հաստատումն ու պաշտօնականացումն էր Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին այն կարգադրութիւնը սրով իր Հօտին ուշադրութիւնը հրաւիրեց այս կարեւոր տարեգարձին վրայ հրահանգելով «հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարել և խօսիլ հայրենասէր մեծ Հայրապետի կեանքին և գործին մասին»։ Հայութիւնը գրեթէ ամենուրեք սիրով կատարեց որդիական ու ազգային այս քաղցր պարտականութիւնը և վերջիշեց անոր ներշնչող կեանքն ու գործը։ Գրութեանս յաջորդող էջերուն մէջ կ'ուրուագծուի արդէն մեծ Կաթողիկոսին գէմքը իբրև գործիչ և գրող։ Պիտի չուզենք կրկնել իր մասին բազմիցս բնութենաբեր։ Պիտի փափաքինք սակայն անգրադառնալ Խրիմեան Հայրիկի կեանքին մէջ պարզուած որոշ մէկ երեւոյթի մասին, որ ոչ միայն այժմէական՝ այլ անվարան կարելի է ըսել թէ յաւիտենական հարց մըն է մեր հայ իրականութեան մէջ։ Մեր մեծ վէրքերէն մէկն է արուն բուժումը միայն մեզ պիտի կրնայ դնել մեր նպատակներու և իտէալներու իրականացման ճամբուն վրայ։ Անվարան կարելի է ըսել որ Հայրիկի մեծ գործին և իտէալներու իրականացման արգելք եղող այս ժխտական երեւոյթը պատճառն է մեր գրեթէ բոլոր ազգային դժբախտութեանց։ Այս դատապարտելի երեւոյթը ինքզինքը շեշտուած ձեւով կը կրկնէ նաև մեր օրերուն մէջ, և որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Աւետարանական դառն ասացուածքի մը իրականացումը մեր մէջ. «Թշնամիք ան՝ ընտանիք իւր»։

ԺԹ. դարու հայկական Զարթօնքի ռահվիրաներէն մէկն է նաև Խրիմեան Հայրիկ։ Սակայն ինք շեշտակի ձեւով կը զատորոշուի իր ժամանակակից գործիչներէն իր ողիւմ, գործելու իր մեթոտներով և մանաւանդ՝ իր գործի դաշտով։

Հայ Զարթօնքի միւս նախակարապետները, թէ՛ Արեւելեան Հայաստանի և թէ՛ Արեւմուտքի մէջ, իրենց ներշնչումը և իտէալները կը ստանան, բացի Խ. Աբովեանէն, օտար կրթական օճախներէն, և կը գործեն, թէ՛ հայաշատ կեդրոններու մէջ, բայց հեռու՝ հայրենի ՀՈՂէն, և այդ հողին կապուած իսկական ՀԱՅՈՒԹԵՆՆԷՆ։ Խրիմեան սակայն իր թափը կը ստանար հայրենի ՀՈՂին վրայ ապրող իր ժողովուրդէն և իր գործունէութեան դաշտ կ'ունենար նոյնինքն այդ ՀՈՂը։ Իբրև հարազատ գաւազն հայկական գաւառին, անխաբելի բնազդով հա-

մոզում կը գոյացնէր որ ազգին մէջ մնայուն եւ տեւական կրթական ու բնակե-
րային արդիւնքներ ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ էր գործել հայ ժողո-
ւորդի սեպհական ՀՈՂին վրայ:

Արդարեւ ճամբայ ելնելով այս առողջ բնագոյն խրիմեան զրեթէ իր ամ-
բողջ գործունէութիւնը, ըլլայ այդ ուսուցչական, հովուական և զբաղական, կը
կեդրոնացնէր զաւանդի հայութեան վրայ: «Ժողովուրդ որ նստէր ի խաւարի,
ետես զլոյս մեծ»: Ա. Գրական այս զեղեցիկ ասութիւնը արդարեւ սկսած էր ի-
րականանալ դարերով անտեսուած հայ զանգուածներու մէջ խրիմեանի զաւան-
դերած մամուլով և ձեռնարկած կրթական գործով: Ուսումնարան, թերթ, զբա-
ղարան, թանգարան և նման դաստիարակչական հաստատութիւններ իրականու-
թիւն գործած էին պատմական Հայաստանի բուն իսկ սրտին վրայ: Նման ձեռ-
նարկներ, խրիմեանի թէև ազատաշունչ բայց ջերմապէս կրօնազգած շունչին
տակ, արդէն իսկ հիմքերը դրած էին ազգայնական առողջ շարժումի մը: Այս
շարժումը գրուած ըլլալով ազգային շօշափելի և թանձրացեալ արժէքներու
վրայ, անոր մասնակիցները որքան լուրջ նոյնքան ալ ինքնավստահ իրատեսու-
թեամբ կը լեցնէր: Նման հաստատ և առողջ հիմքի վրայ գրուած դաստիարա-
կութիւն մը պիտի ազատէր հայութիւնը այն անաւոր աղէտէն որուն ի վերջոյ
անխուսափելիօրէն ենթարկուեցաւ ան առաջնորդուելով իրենց իտէալներու
սնունդը, մզումը և ատաղձը օտար միջավայրերէ և վերացական զաղափար-
ներէ ստացող գործիչներէ . . . :

Խրիմեանի սկսած գործը հազիւ թէ արմատ սկսած էր բռնել հայ հոգի-
ներու մէջ երբ «իրեններն» իսկ թոյլ չտուին որ խաղաղ ու լռիկ այս մեծ և
սուրբ գործը պակուէր իր ամբողջական յաջողութեամբ: «Թշնամիք առն՝ բն-
տանիք իւր»: Քիչ «ընտանիքներու» մէջ Աւետարանական այս դառն ճամբա-
տութիւնը այնքան ողբերգականօրէն իրականացած է որքան մերինին մէջ: Ան-
հատնում են վկայութիւնները մեր պատմութենէն այս դժբախտ իրականութիւնը
հաստատող: Ի դուր է մեր աշխարհագրական դիրքին կամ այլ արտաքին ազ-
դակներու մէջ միայն որոնել մեր դժբախտութեանց պատճառները: Մերինին
հետ նոյն աշխարհագրական պայմաններու մէջ գտնուած են մեր արևելքն ու
արևմուտքը երկարող Իրանական ու Փոքր Ասիական բարձրաւանդակներուն
բնակիչները: Սակայն այս երկու երկրամասերուն մէջ ալ անպակաս եղած են
կայսրութիւններ պատմութեան մէջ, և գոյութիւն ունին այսօր իսկ Մերձաւոր
Արևելքի երկու մեծ պետութիւնները: Մեր շարունակաբար «պզտիկ ածու»
մնալուն պատճառները ամենամեծ չափով ներքին են: Մեր դժբախտութեանց
իբրև պատճառ՝ արտաքին ազդակներ միայն մատնանշելը բացատրելի է «բա-
նայնացում» կոչուած հոգեբանական բառով, ըստ որում անհատ մը իր անխոս-
տովանելի տկարութիւնները կը ջանայ ծածկել կամ բացատրել «բանաւոր»
նկատուած պատճառաբանութիւններով, փոխանակ մատը բուն իսկ վէրքին վրայ
դնելու: Ստույգ է թէ միջավայրը և շրջանակը մեծ ազդակներ են անհատներու
և ազգերու նկարագրի և ճակատագրի կերտումին մէջ: Սակայն հակառակն ալ
նոյնքան և աւելի ճամբարիտ է. ազգեր և անհատներ լաւագոյնս օգտագործելով
իրենց միջավայրը կը շինեն իրենց ճակատագիրը: Ասոր մեծագոյն օրինակը
այսօրուան աշխարհի հզօրագոյն պետութիւնը եղող Միացեալ Նահանգներն է:

Նոյն այս երկրին ու միջավայրին մէջ դարերով ապրած են աշխարհի ամենէն յետաձգեցողութեան ու մանք որոնք այսօր ընդհանուր անունով Ամերիկեան «հրեղիկներ» կը կոչուին, առանց ստեղծելու մեծ քաղաքակրթութիւն մը, կամ առանց վերածուելու մեծ և հզօր պետութեան մը:

Առանց խորանալու մեր պատմութեան բաւիղներուն մէջ, հաստատելու համար որ մեր «պղտիկ» մնալուն պատճառը միշտ մենք իսկ ենք եղած, յիշենք լոկ Խրիմեանի պարագան: Իրմով ազգային յոյժ խոտովնալից շարժում մը սկսած էր Հայաստանի հողին վրայ որ եթէ նոյն թափով և նոյն ոգիով շարունակուէր ի վերջոյ պիտի պսակուէր մեր դարերու երազին իրականացումով: Սակայն «խաւարին մէջ դարանակալած անձնական ոստիութիւններ», Խրիմեանի կենսադրին իսկ բառերով, ոգի ի բռին աշխատեցան մարելու իր վառած ջահը, և յաջողեցան ... յանդարմանելի վնաս համայն ազգին:

Մեր մէջ դժբախտաբար շինարար ու դրական նման ձեռնարկներ շարունակաբար բաղխած են «Հարամադ թշնամութիւններու», բղխած միշտ՝ «ընտանիքի» անդամներէն: Հայրիկ որ համակ նուիրում և բարութիւն էր, ենթարկուած է քանիցս մահափորձի. իր կեանքին դէմ դաւադրութիւններ սարքուած են: «Հայրիկ մահանալիս կը լինի կառալարութեան, իբրեւ պետութեան վտանգաւոր անձ մը ...»: «Իր դէմ նիւթուած դաւադրութեան մէջ կը հաստատուի կարգ մը հոգեւորականներու գործակցութիւնը փութ դիւրակներու հետ ...»: Խրիմեանի կենսադրէն մէջըրեւած այս սեղմ տողերուն մէջ կը կարդանք մեր իսկ ժամանակներու պատմութիւնը: Հայրիկ իր ժամանակին կ'եղերդէ. «Ասացի զնիմ հրազ վառեմ, ո՞հ, ռիսեմիմ շիշուցիմ զայն»: Նոյն զգացումը իբրեւ հառաչանք և իբրեւ աղբում կը փրթի այսօր յաճախ՝ Հայրիկի շաւիղէն քալող շատ մը հոգիներու խորէն ...:

Այդ «հին ճրագի վառման» նուիրուած են մեր նուիրապետական Աթոռները թէ ի Հայաստան և թէ յԱրտասահման: Փակուած եկեղեցիներ կը բացուին, ձեմարաններ կը վերածուին հոգևոր լոյսի կեդրոններու. հոգիներու մէջ առկայծող Աւետարանի լոյսը կ'արծարծուի: Մոռցուած ու լքուած երբեմնի գաւառէն տղաքներ կը բերուին և համբերատար աշխատանքով անոնց մտքի և հոգիի աչքերը կը բացուին կրօնական և մշակութային անմեռ արժէքներու. խախտուած սրբութիւններ կ'ամրապնդուին և անանձնական նուիրումի և կարգաւորութեան վատուած ոգին կենդանացնելու ջանքեր կ'ըլլան: — Նուիրապետական մեծ Աթոռներու այս շինարար, դրական և առողջ աշխատանքներուն իրենց ճիգերը կը խառնեն բազմաթիւ այլ կրթական ու ընկերային ազգային կազմակերպութիւններ միշտ վառ պահելու համար Խրիմեանի օղկաբերած «զհին ճրագ»:

Սակայն այս սրտապնդիչ և հոգեպարար ճիգերու դէմ կան խօլ և խլրդային սաղաթէլական ոյժեր, որոնք «գործակցութեամբ կարգ մը հոգևորականներու», ինչպէս Խրիմեանի օրերուն, այսօր ալ կը «մոլեգնոտին» մարելու համար Ս. Լուսաւորչի և Ս. Մեսրոպի վառած հոգիի և մտքի ջահերը: Իրենց կործանիչ նպատակներուն հասնելու համար այդ դիւային ոյժերը «կը դիմեն զրպարտութեան ամենէն զուրկ և զգուշիկ հնարքներուն», ինչպէս բրած էին Խրիմեանի անձին դէմ: «Դիւական այս հնարքները» ուրիշ բանի չեն ծառայեր սակայն

բացի ազգին անունը արատաւորելէն, մեր ժողովուրդը շարունակ նկուն և «պզտիկ» պահելէն, և զանոնք երկնողներու գէմ, ազգային և արտաքին շըրջանակներու մէջ, զգուանք ու զայրոյթ ստեղծելէ, Հայրիկի «ոխերիմները» անցած են պատմութեան՝ Աստուծոյ և ամենքիս դատապարտութեան անջնջելի խարանը իրենց ճակտին։ Սակայն Հայրիկ կ'արժանանայ Աստուծոյ և ազգին յաւերժական օրհնութեան։

Երբ կանգ կ'առնենք այսպէս, գէթ պահ մը, Խրիմեանի լուսապսակ յիշատակին առջև, յայտնելու համար ազգովին զգացուած մեր երախտիքը՝ հանրային ծառայութեան դաշտին մէջ իր ցոյց տուած ամբողջական նուիրումին համար, լաւագոյն առիթը չէ՞ արդեօք, ներկայ գէպերու լոյսին տակ, մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու այն ժխտական երեւոյթի մասին որ Խրիմեանի սրբազան զործին արգելք հանդիսացաւ, և որ միակ պատճառն է հայ ժողովուրդի զրեթէ անցեալ ու ներկայ բոլոր վրիպանքներուն։

«Թշնամիք առն՝ ընտանիք իւր»։ Հին Տարուան այս վերջալոյսին, կամ նոր Տարուան արշալոյսին յարմարագոյն ատենը չէ՞, եթէ զրկուած ենք Աստուծոյ մասնաւոր լոյսէն, գէթ Խրիմեանէն իսկ եկող լոյսին տակ, վերագնահատութեան ենթարկելու այն անխտրական միջոցները զորս կը զործածեն մեր մէջ կարգ մը շրջանակներ ձեռք ձգելու համար վաղանցիկ և ժամանակաւոր յաջողութիւններ, զուտ անձնական կամ հատուածական փառասիրութիւններ զոհացնելու համար։ Ատենը չէ՞ անդրադառնալու որ ստելու, զրպարտելու, եղծելու և խեղաթիւրելու անբարոյական չափանիշները, որոնք ընդունուած օրէնք դարձած են մեր կարգ մը շրջանակներու մէջ, կը ծառայեն լոկ խաթարելու և եղծելու մեր ցեղային նկարագրի մնացած առաքինական գիծերը, զմեզ ազգովին անպէտ հաւաքականութեան մը վերածելով։ Մեր ժողովուրդը ցարդ կեցած է, և ասկէ վերջ ալ կրնայ կենալ լոկ բարոյական և հոգեկան մնայուն արժէքներու վրայ։ Երբ քաշուին անոնք իր ոտքերուն տակէն, պիտի նմանի ան աւաղի վրայ կառուցուած շէնքի մը որ պիտի փլչի անխուսափելիօրէն երբ անձրեւները իջնեն և փոթորիկները յառնեն։ — Հայ ժողովուրդի «ընտանիքի» անդամներէն ոմանք, իրենց բարոյականէ զուրկ և պատեհապաշտ զործունէութեամբ այս է որ կ'ընեն, սուտի և խեղաթիւրումի շարունակական ներարկմամբ միտքեր և հոգիներ խաթարելով, և բացէ ի բաց և պաւսօնապէս դիմելով «զրպարտութեան ամենէն դոնիկ և զգուելի հնարքներուն ...»։

Լոյսի մշակներ, որոնցմէն էր Մկրտիչ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, յետ բազում նեղութեանց և շարժարանաց, «արմաւենիներու պէս պիտի ծաղկին»։ Իսկ ասոնց գէմ շարունակական պայքարի մէջ եղող խաւարի որդիներուն վրայ պիտի իջնէ Աստուծոյ արդարութեան և պատմութեան դատապարտութեան մձիւր կապարային ծանրութեամբ որուն ներքեւէն «յաւիտեանս չեն կանգնելոց»։

Ատենը չէ՞ եկած արդեօք, այսքան վրիպանքներէ վերջ, լսելու և զործադրելու մեր իսկ պատմութենէն և Խրիմեաններէն եկող իմաստութեան ձայնը. — դադրեցնել «ընտանիքի» թշնամին՝ ըլլալու անփառունակ դերակատարութիւնը. միացնել մեր փոքր ոյժերը ազգային և եկեղեցական մեծ խտէպներու շուրջ։ Նոր Տարիի պատգամն ալ այս է։

ԽՐԻՄԵԱՆ ՈՐՊԷՍ ԳՈՐԾԻԶ(*)

Մարդեր կան որոնց կեանքի վերլուծումը, վերլուծումն է ամբողջ դարաշրջանի մը, որովհետև անոր մէջ կը գտնէք ամբողջ դարաշրջանի մը խտացումը իր ձգտումներով և իրագործումներով։ Խրիմեան Հայրիկ անոնցմէ մէկն է։

Զինք երկնող չըջանը կը սկսի իր ծննդեան թուականով (1820) և կ'երկարածուի մինչև 1850։ Ասիկա չըջանն է ազգային-եկեղեցական, գրական, կրթական, քաղաքական աչքառու յեղաշրջումներու։ Հայ Զարթոնքի դարն է այդ։

Խրիմեան որ կը ծնի իբրև գեղացի մը, յետոյ վարժապետ մը և կրօնաւոր մը, այս բոլոր վերիվայրումներուն մէջ պիտի ունենայ իր գերը, իբրև կրօնաւոր, հայրենասէր, քաղաքական գործիչ, յեղափոխական, վարժապետ, կրթական գործիչ և այլն։ Ու պիտի մեծնայ այսպէս կեանքի ամենէն խոնարհ խաւերէն մինչև կաթողիկոսական աթոռի բարձունքը, ըլլալու համար հայոց պատմութեան հականերէն մին։

Այս առթիւ զանց պիտի առնենք իր կենսագրութեան ժամանակագրական թուումը, և պիտի կեդրոնանանք իրեն անձնաւորութեան յատուկ կարգ մը յատկանշական կողմերուն վրայ։

Ա. — Կրօնաւոր Խրիմեանի մեջ. — Իր մասին մեր խօսքը կը բանանք այս վերնագրով, անոր համար որ ունէ անհատի մէջ կրօնքը անոր կեանքին ուղղութիւն տուող, անոր գործին ձեւ, կերպարանք, արժէք տուող գերագոյն իսկութիւնն է։

Այս տեսակէտի մասին կայ սակայն խոտոր ըմբռնում մը։ Որովհետև մարդերէն շատերուն համար կրօնքը, անոր շուքն ու բոյրը՝ պերճանք մըն է ու կրօնքին պաշտօնեան ընկերային կամ ազգային գործիչ մը միայն։ Այս պարագային կրօնաւորին ու հաւատացեալին համար կրօնքը ու կրօնքին ասպարէզը կը դադրի ներշնչում ըլլալէ, իր խօսքն ու գործը չունենար ճշ-

մարտութեան համոզումին ոյժն ու զերը։ Եկեղեցւոյ բնին ու կեանքը կը վերածուի հոգեւոր ապրումէ մը աւելի՝ ճարտարամտութեան և գերակատարութեան ասպարէզի։

Խրիմեանի մէջ չենք կրնար ողջունել բարձրագոյն դաստիարակութենէ անցած կրօնքի տեսարան մը, շոնթալից աստուածաբան մը, և կամ տիտղոսակիր մը։ Բայց իր մէջ կրնանք ողջունել այն ինչ որ աւելին է քան այդ բոլորը. իրաւ frhusonեան եւ նեմարիս կրօնաւոր։ Խրիմեան հեռու մեծ ոտտաններու հակակրօն լիկումներէն, հասակ առած հայ գաւառի կրօնարոյր մաքուր մթնոլորտին մէջ, կրօնը պայմանաւոր է իր մէջ խորունկ հաւատքով մը։ Կրօնը իր էութիւնը պարուրող ոգեկինող աստուածային մանանն է։ Խրիմեան չեղաւ երբեք կրօնքին արհեստաւորը, այլ մանաւանդ ճշմարտութեան համոզումով լեցուն կրօնքին իսկական արուեստաւորը, ճշմարտութեան առաքեալ մը, Աստուծոյ գործող աջը հայութեան թշուառ զանգուածներէն ներս, միշտ այն յստակ համոզումով թէ կրօնքին իրաւ ապրումն է միայն կեանքին և ընկերութեան չարիքներուն, ցաւին, տաղնապին պաշտանը։ Այս տեսակէտէն սքանչելի էջեր են իր կրօնաբարոյական ու քարոզչութեան գրութիւնները։ Կրօնական ապրումի, համոզումի, առաջնորդութեան անփոխարինելի էջեր, ու հայելին Խրիմեան աստուածախօս կրօնականին, ու կրօնաւորին, որ իր ժողովուրդին հերոսն է, իբրև առաքելափայ վարդապետ ու հայրապետ։

Բ. — Հայրենասէր Խրիմեանի մեջ. — Դժուար է սահմանել հայրենասիրութիւն յղացքը այս օրերուն մանաւանդ, ուր ան եթէ մէկ կողմէն կը չփոթուի զանազան քաղաքական դաւանանքներու հետ, միւս կողմէն վերածուած է ազմուկի, պողոտայի, ցուցամուտութեան և ունայնամիտ փառասիրութեան, որ միտումն է ճշմարիտ և շինարար հայրենասիրութեան։ Ատոր կարկառուն օրինակն է սփռաբանայ աշխարհը այս օրերուն մանաւանդ, ուր այս տեսակի աման հայրենասիրութիւն մը քառուի է վերածած մեր Եկեղեցին, մեր զբոսը, մեր ընտանիքը և ընկերութիւնը։

(*) Խօսուած 14 Դեկտ. 1957, Շաքաթ օր, Խրիմեան Հայրիկի մահուան յիսնամեակի հանդէսին։

ձշմարիտ հայրենասիրութիւնը նուիրական բան մըն է, այնքան որ նոյնիսկ կրօնքը դայն չի հակասեր, վասնզի ազգն ու հայրենիքը արժէքներու զրոյթներ են, որոնց մէջ իսկ կը ծնի մարդ, և որոնց հաւատարիմ ծառայութեան պարտքին տակն է արիւնին իսկ ճամբովը, Ասուածադիր բնական օրէնքներու իսկ պարտադրանքովը:

Որիմեանի մէջ մենք կը գտնենք հայրենասէրը իր բիւրեղ ամբօթեան մէջ, վեր չուկայիկ հաշիւներէ, վեր քաղաքական դաւանանքներէ, ու մարդկային ունայնամիտ յաւակնութիւններէ, շինարար հայրենասիրութիւն մը որ ըլլայ համակ սէր և անկաշառ նուիրում իր ժողովուրդի և հայրենիքի արժէքներուն: Հայրենասիրութիւնը Որիմեանի մէջ օծուն է իմաստութեամբ, որով ան չի դառնար վտանգաւոր, հոգմերու ալետատան քմայքին բացուած առագաստ մը, և որով կարելի ըլլար մեր ազգային կեանքի քառսը բերել կարգի ու ներդաշնակութեան ի հաշիւ ազգին մեծ բարիին: Հայրենասիրութիւնը Որիմեանի մէջ օծուն է յայնստեսութեամբ, որով վեր կը բերուն, կը բացայայտուն ժողովուրդի մը արժէքները: Որոնց հրապոյրին մէջ ոչ միայն պիտի խաղաղին քանդող բնազդները մարդկային հոգին, այլ ազգին բոլոր տարրերը, հոգեկան չլացքի մը մէջ պիտի մագնիսաւորուն ի սպաս այդ արժէքներու վերածաղկումին, և ազգային գերագոյն միութեան մը ի հաշիւ: Տակաւին հայրենասիրութիւն մը որ խարսխուած է հաւատքի, համոզումի հիմին վրայ: Այսպիսի գաղափարական ձգտումներու մէջ շատ անհրաժեշտ է հաւատքը, որ տեսակ մը հաւատարմութիւն է, վստահութիւն է, որով մարդ իր ուղիին մէջ չի դայթիւր, զանազան տաղնապներու ի տես: Գաղափարական մարդու համար, աստուածային առաջնորդութիւն, ներշնչում է հաւատքը, որ պիտի ոգեկոչէ հաւատաւորը, կեանքի փշուտին մէջէն անգաղղում յարատեւութեամբ քալելու դէպի յաղթանակներ:

Ահա Որիմեանի հայրենասիրութիւնը, բարեխառնուած իմաստութեան, յայտնատեսութեան և հաւատքի մեծ առաքինութիւններով: Այսպիսի հայրենասիրութեամբ մը և խոստովանողի մը հաստատակամութեամբ գինուած, ան յառաջացաւ յափըշ-

տակուած իր ժողովուրդի փայլուն ապագային, Մեծ Բարիին տեսականովը:

Գ. — Քաղաքական գործունեութեան մարդը խրիմեանի մէջ. — Գաւառի ծնունդ և սնունդ, գաւառի ու գաւառացիին սէրը պաշտամունքի խորութիւնն ունի իր մէջ, գաւառի տաղնապները, հարստահարութիւններն ու ջարդերը բոցավառ կրակ է ամէն ժամ զինք այրող ու տանջող: Ու գաւառացին, իր բոլոր տաղնապներուն, իր մէջ, միշտ ալ տեսաւ նախախնամող ձեռք մը: Ու ամէն աղէտէ կտք դռնէ դուռ մինչև հեռաւոր կապկաս ափ պիտի տանէր կապմակերպելու համար հանգանակութիւններ, օգնութեանց ձեռնարկներ և այլն:

1869ին իր քաղաքական գործունեութիւնը պիտի առնէ աւելի կազմակերպիչ կերպարանք, անով որ ազգը զինք կ'ընտրէ յԱթոռ պատրիարքութեան կ. Պոլսոյ. ու գաւառը իր լուսաւորութեամբ ու զուլումներով մանաւանդ, որ մինչև այն ատեն տեղ չուներ պոլսեցիներու քաղքենի թիվէ ապրումներուն մէջ, պիտի դառնայ ազգային շրջանակներու հրատապ հարցը: Ու Բագմաթիւ Բաշէլներ պիտի տեղան առ Բարձրագոյն Դուռն ամօքելու համար գաւառի տաղնապը: Նոյնիսկ իր կարճատեւ պատրիարքութեան շրջանէն յետոյ Որիմեան և զաւարթուն և անկաշառ պահակը գաւառի հայութեան և անոր ցաւին նկատմամբ անտարբեր խիղճերը խառնող հրաշէկ խառանը, ջանաց ու նիւթեց մինչև որ Պոլսոյ պատրիարքարանին միջոցաւ Հայկ. Հարցը նիւթ դարձաւ միջազգային հետաքրքրութեանց:

1878ին զինք կը գտնենք Լոնտոն և ապա Պերլին, որպէս ազգային պատուրակ Պերլինի վեհաժողովին: Եթէ կայ ձախողանք մը այս պատուիրակութեան պարագային, ատիկա Որիմեանէն աւելի ձախողանքն է մեր ժողովուրդին, քանի որ Որիմեան մեր ժողովուրդի քաղաքական հասկացողութեան և ընկերային ըմբռնումներուն ծնունդն է պարզապէս: Պերլինէն վերադարձին Որիմեան եղաւ Թուրք կառավարութեան աչքին փուշը, մինչև որ կարելի եղաւ իրեն աքսորական քշել հայ շրջանակէն հեռու դէպի երուսաղէմ (1890):

Ուկայն հայ ժողովուրդը մոռացու-

թեան մէջ չի լքեց իր Հայրիկը, և հազիւ երկու տարիներու աքսորի շրջանը բոլորած զինք կ'ընտրէ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1892), այն ակնկալութեամբ որ Ռուսիոյ հովանիին տակ ու կաթողիկոսական գահին շուքով Հայրիկ պիտի կարենայ աւելի ձեռնառու միջոցներ ստեղծել Հայ դատի լուծման համար:

Ծիւղ չեղան սակայն հաշիւները, վասն զի անապատելի տաղանայներ Ռուս կառավարութեան կողմէ անպակաս եղան իր կաթողիկոսութեան ամբողջ շրջանին, և Հայրիկի կորովը սպառեցաւ այդ տաղանայներու լուծման ի խնդիր: Կոտորելու համար Հայ Հոգիին ինքնագիտակցութեան հզօր թափը Ռուս կառավարութիւնը փակեց ուսանայ դպրոցները, գրաւեց Հայ եկեղեցւոյ կալուածները, և յետոյ սարքեց Հայ-Թաթարական ընդհարումները: Հայրիկ հզօր թափով գլխաւորեց ինքնապաշտպանութեան գործը, ներշնչուեցաւ ու ներշնչեց, կոռուեցաւ անձկագիտ, մինչև որ յաջողեցաւ այս տաղանայները վանել Հայաշխարհէն, մեզի նպատատւոր պայմաններով:

Դ. — Յեղափոխականը. — Իր ժողովուրդին տառապանքը եղաւ սակայն երկունքի տաղանայ մը իր մէջ ստեղծելու համար ուրիշ մէկ երեսը իր անձնաւորութեան որ եղաւ Խրիմեան յեղափոխականը. (ոչ այսօրուան իմաստով սակայն, — տաղանայը սփիւռքահայ գաղութին):

Յեղափոխականը Խրիմեանի մէջ. հանդէպ Զարդեու, զուլումներու անօրինակ հրդեհին պոթկացող արդարութեան կոչն է:

Սովին, հայրենիքին դատարկացումին դէմ պատուար կանգնող անընկճելի թումրն է Խրիմեան յեղափոխականը:

Իր ինքնապաշտպանութեան տարրական բնազդն իսկ կորսնցուցած, անտէր ոչխարներու պէս մորթաւորող հայութեան դանդուածներուն, արթնութեան և կռուի շեփորն է Խրիմեան յեղափոխականը:

Ներքին եղբայրադաւ մատնութիւններու, զիրար հակասող ազգաքանդ մոլեռանդ խմբաւորումներու ձաղկիչ, հզօր ձայնն է Խրիմեան յեղափոխականը:

Ու վերջապէս այս բոլոր դժբախտութիւնները պայմանաւորող տգիտութեան խաւարին դէմ շողարձակուող լոյսի և զրտութեան ջահն է Խրիմեան յեղափոխականը:

Նը, Վասնզի Հայրիկ ժողովուրդներու կեանքին յեղաշրջման գործին մէջ շատ մեծ կը նկատէր դասխարակութեան գերը:

Ե. — Կրթական գործիչն ու ուսուցիչը. — Ահա թէ ինչու շատ վաղ տարիքէն այս մեծ առաքեալին կեանքը կը բացուի կրթական գործիչի եւ ուսուցչի վսեմ ասպարէզով:

Ուսուցիչ գաւառի, ուսուցիչ մայրաքաղաքի, ուսուցիչ Տարօնոյ և Վարազի ժառանգաւորաց վարժարաններուն: Ու ուղեկնուած եկեղեցւոյ ու հայրենիքի վսեմ գաղափարականներով՝ ան տունէ տուն, վարժարանէ վարժարան, սիրտէ սիրտ, հազարաւորներու պիտի փոխանցէ եկեղեցւոյ և հայրենիքի սիրոյն սրբազան կրակը: Կ'ըսեն թէ գաւառացի ուսուցչին ամպիոնը անդիմադրելի հրապոյրն ունէր, երբ ան կը խօսէր այդ սրբութիւններէն:

Իր կրթական ճիգերուն ամենէն աշխատու արտայայտութիւնները եղան Վարազի և Տարօնի Ս. Կարապետի ժառանգաւորաց վարժարանները և Վանայ մէջ աղջկանց Սանդիստեան վարժարանը: Իր առաջնորդութեան օրով վանքը ապրեցաւ դպրոցներու, մամուլի և կրթական ընկերութիւններու ծաղկալ շրջանը: Այս բոլորը թրքական կայսրութեան տուեալ յետաժնաց պայմաններուն մէջ, լուսաւորութեան աշխատու նուաճումներ են:

Զ. — Սահմանադրական ժողովրդավար սկզբունքներու մարդը. — Խրիմեանի անձին յատուկ մեր թուած բոլոր առաքինութիւններն ու յատկութիւնները՝ այնպիսիներ են որոնց բոլորին սլացքը և ուժգնութիւնը մէկ ազգակէ ծնունդ կ'առնէ. սէրը իր ժողովուրդին, պաշտամունքի հասնող սէր մը, որ իր մէջ կերտեց ամէն բանէ անդին նաեւ ժողովրդավար սկզբունքներով Սահմանադրասէր մարդը: Ան եղաւ Զարթօնքի սերունդին հետ Ազգ. Սահմանադրութեան կազմակերպիչներէն մէկը, յետոյ նաեւ Վանայ գաւառի հայութեան սահմանադրական սկզբունքներով վարչութեան հիմնադիրը: Իր կաթողիկոսութեան օրերուն իր մտասեւեռումներէն մին եղաւ Սահմանադրական կարգերու հաստատումը Ռուսահայ թեմերէ և Հայց. եկեղեցւոյ կեդրոն Ս. Էջմիածնէն:

ներս: Եւ սակայն Խրիմեան, անկեղծ զգացումներով ուղիղ մարդը, երբեք չի կրցաւ հաշտուիլ բոլոր այն անուղղայ, այսպէս կոչուած հապիտ Սահմանադրականներուն հետ, որոնք ոգիէն աւելի կառնած տառին, այլեւայլ հակուներով Սահմանադրութիւնը դարձուցին իրենց կիրքերուն և անուղիղ հակուներուն շահաստան:

* *

Ահա Խրիմեան իր կարգ մը մեծ գիծերուն մէջ իբրեւ գերազանց առաջնորդ մը, ու հայր մը իր ժողովուրդին, որուն համար իսկ իր կենդանութեան և յետ մահու կոչուեցաւ տառապանքով մը Հայոց Հայրիկ: Այս իսկ բաւական է իբրեւ փաստը իր մեծութեան և արժանիքին, վասնզի ժողովուրդը ժլատ է յաճախ իր արժեքներուն մէջ, ու գիտէ չուտով զգեանել իր պաշտածները, եթէ անոնք պայմանաւոր չեն անխորտակելի արժանիքի մը գինով: Այդ կոչումը գինն է հօտապետէն ժողովուրդին, և փոխադարձաբար ժողովուրդէն հովուապետին, բացառիկ սիրոյն և նուիրումին: Հայոց Հայրիկ՝ գնահատանքի հօրաբազուն արտայայտութիւնը ժողովուրդին, ու այդ երկու բառերուն մէջ մեր ժողովուրդը խտացուց իր պատմութեան հզօրագոյն պարունակներէն մին — Խրիմեան Կարօղիկոսի մեծ անձն ու գործը —:

ԿԻՐԻՆՂ ՎՐԴ. ԳԱՅԻԿԵԱՆ

ԳՐԱԳԵՏՐ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ — ՄԿՐՏԻՋ ԽՐԻՍՏԵԱՆԻ

ՄԷՋ^(*)

Ժողովուրդին ծոցէն ծնած և ժողովուրդին համար զոհուած և ուրեմն ժողովուրդական զէմքեր կան որոնց անունը և յիշատակը անմոռանալի է զիրենք երկնող ազգին մէջ. անոնք իրենց զոհողութեան չափովը ժողովրդական հերոսներ են:

Կան նաև կեղծ հերոսներ որոնք չեն գիտեր ինչպէս իրենց անունին չուրջ առասպելներ հիւսել կուտան և վաղորդայն օր երկրորդ կը ժողովրդականանան: Ժամանակը սակայն կեղծ ու պատիր փառքերը կը հարթէ. ծիրանիններն ու քղամիդները կ'իյնան, ինչպէս ժամանակի ընթացքին զրպուածով կամ այլապէս պիտի փչուէր կաւէ արծան մը:

Մ. Խրիմեան — Հայոց Հայրիկը — ապահովաբար առաջին խումբին պատկանողներէն է որուն գործունեայ կեանքը և արդիւնքը աւելի Հայոց Ազգային պատմութեան մէջ կաթիլի է դասել և որուն գրական արդասիքը, պատուաւոր վաստակ մը՝ Հայոց Դրականութեան պատմութեան մէջ:

Մօտաւորապէս հարիւր տարիներ առաջ երբ արեւմտահայ ժողովուրդը երիտասարդ սերունդի մը ֆանքերովը կը զարթնուր իր թմբիրէն և կը խլրտար վասն ազնիւ զբաղութեան, բնականաբար եւ մեր ժողովուրդը եւ մեր գրողները չունէին գրական հասկացողութիւն, ճաշակ, լեզու, ճկունութիւն և մասամբ նորին, այնքան որքան ըսենք 70 տարիներ ետքը, գրական աշխարհը:

(*) Սոյն յօդուածը նախ խօսուած է Շաբաթ, 14 Դեկտեմբերին, Երուսաղէմի Ժողովարանի սրահին մէջ, Մ. Խրիմեանի մահուան 50-ամեայ յիշատակի երեկոյթին:

Այս առիթով հետեւեալ գիրքերը աչքի առջև ունեցած եմ և օգտուած եմ անոնցմէ: —

1. — Թորգոմ Եպս. Գուշակեան, Խրիմեան Հայրիկ, Տպ. 1925, Փարիզ:

2. — Յ. Յաւան, Համապատկեր, Գ. Հատոր, Մ. Խրիմեան, էջ 193-309:

Զ. Վ.

խումբին ներկայացուցիչներուն նման որոնք կը կոչուին Գեղապաշտ Սերունդ: Հետեւաբար՝ անհրաժեշտ է մեր գրողներն ու անոնց գործերը դատել և արժեւորել զուգընթացաբար նկատի առնելով ժամանակն ու պայմանները: Այսօր շատ աւելի ի գրականն անհանգուցիկ ենք քան 100 տարի առաջ:

ԺԹ. դարու կիսուն, Մ. Խրիմեան մեծահամբաւ գրող մըն էր ու ազգային գործին: 19րդ դարը լեցնող անուններէն թերեւ չ. Ղ. Ալիշանն է միայն որ կը մօտեւնայ Խրիմեանի ժողովրդականութեան, միշտ ի գրականն անշուշտ (*). վասնզի Խրիմեան՝ իր անձին համարով ու գործին գրաւորութեամբ, գոհողութեան ոգիով գտեր էր իր ժողովուրդի հոգիին ճամբան: Այսպէս է որ ըմբռնելի կը դառնան այն բազմաթիւ երգերն ու ոտանաւորները որոնք գրուեցան ու երգուեցան իր անունին շուրջ մեծին ու պղտիկին կողմէ հաւաստարապէս:

Ժողովուրդը երբեմն ժլատ է պարզեւատրելու իր մեծ դաւակները. բայց հանրային կարծիքը քիչ անգամ կը վրիպի թիւրն ու ճշմարիտը զանազանելու խնդրին մէջ: Եւ որովհետեւ ժամանակը մարդոց գործերը կը ստուերոտէ, գեղարուեստական ստեղծագործութիւններուն մէջ բացառիկներն ու — եթէ կ'ուզէք —, հանճարալիներն են որոնք կը զիմանան ժամանակին աւերիչ ու ժին ու դարերու մշուշներուն մէջէն կը պահեն իրենց պայծառութիւնը: Օրինակ, Հոմերոսի Իլիականը, Պղատոնի ուսուցումները, Միլթոնի Դրախտ Կորուսեալը, Շէքսպիրի որեւէ մէկ գործը, և մեր մէջ, Շնորհալին ու Նարեկացին: Արդ՝ Մ. Խրիմեանի գիրքերուն գրուելէն մօտաւորապէս դար մը յետոյ, անոր գրութիւններուն հանգուցիկ ըլլալը, կարգացուիլը ու մեզ շահագրգռելը արդէն իսկ բաւարար գրաւական մըն է մահուան յիսնամեայ այսպիսի տօնակատարութեան և յիշատակի երեկոյթի մը համար: Յետոյ տակաւին, 20 տարի առաջ Ամերիկայի մէջ անոր ամբողջական գործին հրատարակուիլը ուրիշ ապացոյց՝ Խրիմեանի մեր ազգին մէջ վայելած ժողովրդականութեան:

Սակայն, անմիջապէս հարկ է աւելցնել

նաեւ որ Խրիմեան իր շրջանին, գրականութեան մէջ շահեկան ըլլալէ աւելի ազգային խնդիրներու, դպրոցասիրութեան և լուսաւորումի խնչպէս նաեւ ազգային քաղաքականութեան խորհրդանշան մըն էր:

Իր գործունէութիւնը բազում մարդերու վրայ տարածուող, այսօր երեան կը բերէ իր վաստակը պրիմակի մը ետեւէն, գոյներու բազմազանութեամբ մը. ահաւասիկ թէ ուրիշ, ինչո՞ւ և ի՞նչպէս իր կեանքն ու գործը ծնունդ տուած է մէկէ աւելի մեծագործութիւններու, ինչպէս Թորգոմ Նալ, Գուշակեանինը, Աւետիս Թէրզիպաշեանինը, կամ Հայկ Աճէմեանինը, բազմաթիւ ուրիշ վերագնահատման փորձերու քովն ի վեր:

Բազմազանտակ ու մեր ժողովուրդին մէջ խոշոր համբաւ վայելող մէկը ուրեմն՝ որուն գրական արդիւնքը քննելու տանն անպայման նկատի պէտք է առնել նաեւ անոր տաղանդին միւս երեսներն ալ, վասնզի մեր պատմութեան վերջնիւթեր յիսնամեակին քաղաքական և ուրիշ բոլոր բախտորոշ հանգրուաններուն վրայ հանդիպելի տիպար մըն է իր ամբողջական փառքովը:

* *

Մ. Խրիմեան մեր գրականութեան մէջ կը պատկանի այն խումբին, որուն սովորաբար Զարթօնքի սերունդ անունը կու տանք: Այս սերունդի գլխաւոր ներկայացուցիչները անոնք են մանաւանդ որոնց ծնողներն ու մեծ հայրերը հաստատուած էին Պոլիս կամ Թիֆլիս, ու տնտեսական բարեպատեհ միջավայրէն օգտուելով, կարող եղած էին իրենց դաւակները զրկել Եւրոպայ, բարձրագոյն կրթութեամբ դաստիարակուելու: Իրենց վերագարձէն ետք, անոնք չոգեպիւնդ կերպով ու զոհարարութեամբ նուիրուեցան Ազգային Զարթօնքին: Որովհետեւ մեր ժողովուրդը գաւառներուն մէջ, քաղաքական դժնդակ պայմաններու բերումով յետանկեալ տարր մը եղած էր, աղճատ ու բարբառային խառնուրդ լեզուով մը: Ուրեմն, անոնք դպրոցներու ցանց հաստատեցին, թերթ հրատարակեցին, ճառեր ու կրօնաբարոյական գրքեր հրատարակեցին: Ասոնք կը մեծ գրականութեան պատմութեան լուսանցքին մէջ, վասնզի գրականութիւն մը կարելի ընող հոգը, գետինը

(*) Յ. Օշական, Համապատկեր, Դ. Հատոր, էջ 194:

պատրաստեցին. և ինչպէս քիչ վերը յիշեցի, գրական ըմբռնումը այն չէր անոնց մտքերուն մէջ, ինչ որ է հիմա ատիկա: Խրիմեան այս սերունդին ամենէն երախտառատ ներկայացուցիչն է, առանց բարձրագոյն ուսումնարաններ յաճախած ըլլալու առաւելութիւնը ունենալու իր վրան: Ծառնէր կան որոնք վկայականներ՝ որպէս զարդ ու բարենիշ կը կրեն իրենց անձերը զարդարելու: Խրիմեան իր ժողովուրդի զաւակներուն օգտակար ըլլալու եռանդով հրդեհուած՝ ցեղին առհաւական ու թաքուն ուժերը, արժանիքները կը վերբերէր: Իր պատկառազգու անձը լծակ մըն էր շարժելու համար ի քուն եղող կարելիութիւններ: Ժողովրդական հերոսները, իրենց ցեղին ու իրենց ժամանակին ոգին անձնաւորեալ արտայայտութիւնն են:

Ամէնքս ալ գիտենք որ արուեստի ճշմարիտ գործերը կ'անդրանցնին մարդերը, ժամանակէն դուրս կը նային, որովհետեւ մարդերը որքան ալ որ իրենց ժամանակին ոգին ըլլան, իրենց պատկանած ժողովուրդին արժանիքները անձնացնեն իրենց մէջ, ենթակայ են ժամանակի ընթացքին ազաւազման և ազօտացման:

*

Արուեստը աշխարհը տեսնելու, կեանքը զգալու և ներգոր կերպով ապրելու և այդ ապրումը արտաքնացնելու իւրաքանչեւ ձև մըն է: Այս տեսանկիւնէն դիտուած, Խրիմեան գլխաւորաբար կը ջնկուի Զարթօնքի սերունդ կոչուած խումբէն, ըլլալու համար բոլորովին իւրատեսակ գրող մը, տրուած ըլլալով որ գրողները որոնց խումբին կը պատկանէր ինք, վիպապաշտ ուղղութիւն ունէին իբրեւ Սօսլասիք ըմբռնում: Ամբողջ իր կարողութիւններն ու ուժերը լարած էր ազգային արժանապատւութիւնը ոտքի կեցնելու ու ինչպէս անհատներու, անանկ ալ ժողովուրդներու առաքինութեանց սկիզբը, արժանապատւութեան գիտակցութեան կը յառաջագոյն: Հայոց աշխարհին ու հողին պաշտամունքը և փառաբանութիւնը ընող, մեր ժողովուրդին դարերու թրազը եղող ազատագրութեան տենչը իր անձին հետ պտտցնող, տեսակ մը առաքեալ է Խրիմեան, շրջուն հովիւ որ քիչ մը ամենուրեք իր սրտին

հուրը կը շողարձակէ բեմերէն, դասարաններէն, մեծահարուստներու տուններէն, և վերջապէս իր գիրքերու էջերէն:

Մասնաւորելով մեր խօսքը Հայրենիքի զաղափարին և ազգային հարցերու շուրջ, կրնանք ըսել թէ Պոլսոյ մէջ մեր գրողները յընդհանուրն, իրենց փափկաճաշակ բառերով, գրական աշխատանքներու համար ընտրած բեմաներովը հեռու էին լրջութենէ: Բանաստեղծական ըմբռնումը, մէկ քանի բացառութիւններով, տաղաչափական հասկացողութենէ անդին չէր անցնէր: Իսկ Վենետիկի Միաբանները, տեսարան-քննադատներու համաձայն, պատմական հայրենասիրութեան ջատագովներն էին, որոնց բառերու շքեղ հաւաքածոյին մէջ կարծես նուազած ըլլար կեանքը, գեղեցիկ գեղօրներու նման որոնց մէջ չի բարակեր սիրտը:

Իբրեւ հոգեբանական և կենսոբանական էակ, կը գործենք և գոյութիւն ունինք ամենէն աւելի այն տուրքերով որոնք ժառանգական են և դաստիարակութեամբ ձեռք բերուած: Կազմութեան շրջանն ու վայրը, է՛ն կարեւոր ազդակներն են հետագայ կեանքին: Մ. Խրիմեան կազմուած է մեր հայրենիքին . . . սրտին մէջ: Կ'ըսեն թէ Այրարատի նահանգը դարեր շարունակ Հայոց աշխարհին գանկը հանդիսացած է: Իսկ Վասպուրականի նահանգը, ուր ծնաւ Խրիմեան, Հայոց աշխարհին սիրտը^(*):

Աւրին Մ. Խրիմեան իր գրականութեան տարրերը կ'առնէ մէկ կողմէ Հայոց աշխարհէն, միւս կողմէ Ս. Գրքէն՝ սրուն հարուստ ենթահողը հոգեկան և իմացական ամենէն վեհ և բարձր սլացքներ ընելու ատակ կը գարծնէ ունէ մէկը: Մինչդեռ՝ օրինակ Հ. Ղ. Ալիշան, Վենետիկի մէջ տաղաչափութեամբ երբ Հայրենիք կ'երգէ, կը հեռզգայ զայն ու երեւակայութեան թըռիչք տալով, պատմական ու վիպապաշտ հայրենասիրութեան քիփիփ օրինակը տուած կ'ըլլայ, ինչ որ մեզ մեծ չափով մը անհաղորդ կ'ընէ իր քերթողութեան:

Պոլսոյ մէջ իր հոգեկան և նիւթական կարիքներուն գոհացում տուող ասպարէզը ուսուցչութիւնն է. հայերէնի և ազգային պատմութեան դասեր կ'աւանդէ դպրոցներ:

(*) Յ. Ուսկան, Համապատկեր, Դ. Հատոր, էջ 204:

րու մէջ և մեծահարուստներու գաւառներուն, իրեն Հայաստանցի «սրտախօսիկ» վարժապետ։ Սիրելի, մտերիմ, ազգու մէկը պէտք է եղած ըլլայ, որ իր երկոտասարկ հոգիին հրայրքովը կը խանդավառէ ու կը խանդավառուի, թմրածներ բորբոքելու կրօնքի ու հայրենիքի ճամբով։ Հայրենիքէն կուգայ ան ու ճշմարիտ վկայութիւններ կը բերէ հոնկէ, անոր հողէն ու քարէն, երկնքէն ու ջուրէն ու մարդերէն, բանաստեղծ զգայնութեամբ մը հագներգելով հայրենիքի սէրը, հզօր, յուզիչ ու սրտագրաւ կերպով։ Ահաւասիկ թէ ինչու և ինչպէս կը հրատարակուին Հրաւիրակ Այրաւսեան երգերը։

Խրիմեան լուսաւորութեան տենչացող հոգի մը՝ գաւառին մէջ պաշտօնավարութիւններուն ընթացքին հրատարակեց իր միջոցներով Արծուիկ Տառնոյ եւ Արծուի Վասպուրականի։ Այս գործունէութիւնը իր անունին հետ զուգորդ մեծագոյն բարենիշը կ'ապահովէ իրեն։ Հայոց Աշխարհի լեռներուն վրայ կ'ընթացէր ինչ քանիսն առաջին անգամ հրաշքի պէս բան մըն էր իր միջոցներով միայն կարելի դարձած։

Բազմաշնորհ այս գրագէտին գործը ներկայացուած ատեն երեան կուգան անոր տաղանդին զանազան կողմերը և այն կարեւոր հանգրուանները որոնք անոր կեանքը կերպարանեցին։ Տիմամիք և վերին աստիճանի աշխատասէր մարդ մըն է Խրիմեան որ տրուած ժամանակաշրջանի մը մէջ կարեւոր ու օգտակար գործ մը կ'ընէ անպայման։ Իր կեանքին թուականներուն հետեւելէ աւելի թուենք այն երեանները, կամ արդի բառով մը այն քնազաւառները որոնց առաւել կամ նուազ շահեկանութեամբ տէրը եղաւ ինք իր կեանքի ընթացքին։

Նախ վարդապետ (մեր լեզուին մէջ վարդապետ կը նշանակէ ուսուցանող) որ միշտ ուսուցանեց հակառակ իր համալսարանական մը չըլլալուն։

Եկեղեցականը

Քարոզիչը

Ազգային գործիչը

Գրագէտ-բանաստեղծը և հուսկ ապա Հայոց Հայրիկը։

Բայց ամբողջական բացատրութեան մը համար, և գրագէտը իր ժամանակին մէջ

տեղաւորելու և արժեւորելու համար անհրաժեշտ է մատնացոյց ընել իր հոգին տաղանդեցնող հարցերը։

Ազգային պատմութեան խոսովակած մէկ շրջանին, ներքոյիշեալ զործերուն ցանկը արդարեւ արժանի կը կացուցանէ զինքը բազմելու պատուական տեղ մը Հայոց գրականութեան պատմութեան մէջ։

Հրաւիրակ Այրաւսեան, 1851 Կ. Պոլիս
Հրաւիրակ երկրին Աւեսեանց, 1851
Մարգարիտ Արալայրեան երկնից, 1867
Խաչի ձառ, 1876 Պոլիս
Ժամանակ եւ Խորհուրդ իւր, 1876 Պոլիս
Վանգոյժ, 1877 Պոլիս
Հայգոյժ, 1877 Պոլիս
Դրախտի Բնական, 1878 Պոլիս
Սիրաք եւ Սամուէլ, 1879 Պոլիս
Պապիկ եւ Թուրքիկ, 1894 Էջմիածին
Թաղաւորաց ժողով, 1900 »
Ողբացող Խորհեցիցի, 1902։

Այս հատորները գրուած են մէջ ընդ մէջ իր կրօնական պարտականութեանց առնչութիւն։ Եթէ ընդարձակ այս ցանկը ուզեն տեսականորէլ, անոր մէջէն պիտի գտնենք.

- ա) Քրիստոնէութեան քառագոյնը.
- բ) Բարոյախօսը.
- գ) Բանաստեղծը.
- դ) Գիւղագիրը.
- ե) Հայրենախօսը. և
- զ) Հրապարակագիրը կամ խմբագիրը։

Խրիմեանի բանաստեղծական վաստակին մեծ մէկ մասը տուրքն է իր ժամանակի հասկացողութեան։ Պարագայական և հանգիստական առիթներու գրուած ոտանաւորներ որոնք չեն չահագրգուեր մեզ։ Ուշագրաւ պարագայ մըն է իր մօտ պատմողական բանաստեղծութիւնը որ գրական մասնաւոր սեռ մըն է. անգլիացիներուն Narrative Poetry ըսածը։ Օրինակ Հրաւիրակ Արաւսեանը որ չորս նուագներէ կը բաղկանայ։ Տարաշխարհիկ հայ ժողովուրդը կը հրաւիրէ դէպի Արարատեան դաշտը, ներշնչուելու համար պատմական և նուիրական վայրերէ։ Հայկական տաղաչափական արուեստով ընդարձակ նկարագրութիւններ ունի էջմիածնի, Անիի, Աւարայրի, և Վանի մասին։ (Տեղի չգոյութեան

պատճառաւ անհնար կ'ըլլայ մեզի մէջընթաց ընել այստեղ)։

Վանկոյժը գրուած է 1876ի Վանի մեծ հրդեհին առիթով, երբ Վանի շուկան հրոյ ճարակ դառնալով կը սնանկացնէր հայերը։ Խորհեալ գրած է այս գիրքը իբրեւ «կոյժ մի ջուր», իմ' այրած հայրենեաց վերայ սրտկելու»։

Հայկոյժը ճշմարիտ պատկերն է քաղաքական մասը իրադարձութիւններուն։ Ահողջ ժողովուրդի մը խղճմտանքին և հաւատարմութեան վրդովումն է և անոր արձագանգը երբ կը գրէ «Ողբամ գեղ շայոց Աշխարհ...»։ Հայկոյժը երկարապատում ողբ մըն է հայրենիքի տառապանքը, վիշտը լացող։ Ահաւասիկ երկու տող — «Ով լուսին, լուսին, Հայոց Աշխարհէն կու գաս, այնպէս կը թուի որ զիջեալստուն, շառաւիղներդ արիւնոտ գիւղներու վրայ գարնելով՝ երեւոյ շառագուններ է. Վասպուրական Աշխարհի Աղբակու գաւառէն անցա՛ր, Մասիսի գագաթէն անցա՛ր, Էջմիածնի պարսպին տակ թափած Հայոց գողթական ժողովուրդ տեսա՛ր»։

Դեմիսի Լեւոնիքը, ինչպէս նաև Սիւրաբ եւ Սամուէլը բարոյախօսական հատորներ են։ Առաջինը կը պարունակէ 18 ճառեր, տխրաւ ընտանիքի մը կազմութեան մանրամասնութիւններով։ Աւետարանական մէջբերումներով և յառաջացեալ տարիքի բերումով աւելի փորձառու գրիչով, Խորհեալ այս գրքերուն մէջ, գաղափարի և արտայայտութեան տեսակէտէն աւելի հետաքրքրական և շահեկան կը գտնայ սակայն զուտ իր գրական երկերուն վրայ նոր պատուհան մը կը բանայ ուրիշ կալուածի մը վրայ որ բարոյախօսութիւնն է։

Խաչի ձառը գրքոյն մըն է քրիստոնէական խորունկ հաւատքով ու ոգիով գրուած։ Այս պատիկ ծաւալով գրքին մէջ հեղինակը մեծ ներշնչեալ մըն է։ Կը բաժնուի զլուսնի, Յիսուսի փերնատան մէջ վերջին ընթրիքէն մինչև Համարձում բուր անցքերը ներկայացնող և խորհրդաւոր անցքերը համեմատած։ Տնօրինական շարժումն անցքերը արդէն, ինքն ըստ ինքեան քրիստոնէութեան մեծ խորհուրդը, տրամաթիք իրողութիւններով, մարդկութիւնը յուզող եղելութիւններէն մին է։

Իր գիրքերուն մէջէն սակայն ամենէն

աչքատուն և արժեքաւորը, դրական մնացուն շնորհներով օժտուած՝ Պապիկ եւ Թոռնիկն է, որուն նիւթը գաւառի մը կեանքն է։ Հոս, Խորհեալ իր թոռնիկին զիւղական տնտեսութեան դասեր կուտայ։ Յայտնութեան շունչով ու մարգարէական ոգիով կը զգայ ու կը հաւատայ որ հայ ժողովուրդը պէտք չէ գաղթէ, այլ կառչած մնայ իր հողերուն վրայ և հոն տքնաջան աշխատի։ Այս գրքին հայեցի շունչը, հովուերգական քաղցր մթնոլորտը, մարդկայնական սրտազրաւ իրականութիւնը, վսեմ բան մը ունի որ Խորհեալի անունը կ'անմահացնէ մեր գրականութեան մէջ։

Վերջացնելէ առաջ, պէտք է ի փառս իր անուն, յիշատակել որ իմէ ետք, իր ակօսներուն վրայէն իրենց ընթացքը ընող սերունդ մըն ալ պատրաստեց որուն գլխաւոր ներկայացուցիչը եղաւ Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանց, իր ազգագրական, հաւաքական և բանասիրական գործերովը։

Ուրեմն՝ ընդհանուր ակնարկի մը մէջ առնուած, Մ. Խորհեալի վաստակէն մաս մը ժամանակի ընթացքին տեղաւորուած է բայց կարեւոր մասը որ բազում զոհողութեամբ հրատակեց մեր գրականութեան գանձարանին, կը մնայ թանկ և արժեքաւոր։

Հայ ժողովուրդը արդար տխրողներով կը ճանչնայ իր մեծ գաւառները։ Վարդանին ըսած է բազմ. Մահակ Հայրապետին՝ սուրբ. Ներսէսին՝ Ենոքիայի, իսկ Մ. Խորհեալին՝ Հայոց Հայրիկ. ու ան իրեն տրուած այս անունը լիովին կ'արդարացնէ։

ԶԱԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

անգութ ներոնի ժամանակ երբ հաւատացեալ Քրիստոնեայններ անխնայ կոտորուում էին Մարտիրոս ժողովուրդն Պետրոսէն խնդրեցին որ ինքն պահ մի խոյս տայ Հռովմէն. մտադրութիւն ունեցաւ Պետրոս, բայց նոյն գիշեր երազ մի տեսաւ որպէս թէ Հռովմէ դուրս կ'ենէլ, Քրիստոս ելաւ իւր դէմ, հարցուց Պետրոս՝ Ske jո՞ երբաս, ասաց կ'երթամ ի Հռովմ, խաչուիլ ձեր տեղ :

Է՛ սիրեմ զքեզ, խոյս տուիր Կիլիկիայէն, Յիսուս քեզ չպատահեցա՞ւ եւ դու ի՞նչ պատասխան տուիր: Թոյլ արա ինձ, Տէր, ոչ կարեմ. առ քո խաչ ասացիր եւ դու խոյս տուիր:

Ստացեալ եմ վաղուց ձեր եւ պատրիարքին այն երկու փոխանակուած ընդարձակ նամակներ, որոց մէջ կային մեծամեծ կուտակեալ փաստեր, միայն Աւետարան չկար:

Ես Սրբազան Պատրիարքին մի խորհրդաւոր նամակ գրեցի, յայտնեցի իմ իրաւացի սուր դիտողութիւն թէ ինչո՞ւ այնչափ աճապարեցիր. վեց տարի տատանուած էր այդ խնդրի թող վեց ամիս եւս տատանէր, ինչո՞ւ այնքան համոզիչ առաքեալներով նեղեցիր զինք: Թոյլ չտուիր որ նա ժամանակ ունենար իւր խղճին հետ հաշտուելու: Տուիր վերջնական հրաժարականդ. եւ կարծում ես թէ հանգիստ ես եւ սիրտդ անխռով է, ոչ դու հանգիստ կարող չես լինել: Յոլովակի փաստերուդ մէջ դու մի բան յառաջ բերում ես, այն է դու կը ցանկաս եւ սիրելի (է) քեզ մնալ խոնարհ վիճակում իբրեւ Միաբան Ս. Երուսաղէմի, այսինքն խաչի երկրին՝ առանց խաչի եւ մնալ եպիսկոպոս Մայր Աթոռին քան լինել Կաթողիկոս քանդուած Աթոռին: Յաւէտ եւս լաւագոյն չէ՞ր որ դու լինէիր Քրիստոսին եւ Քրիստոսով համակցորդ երկուցուն եւս: Քա՛ւ թէ ես այս մտածութեամբ համարիմ զքեզ Քրիստոսէն հեռացած. ոչ դու Քրիստոսին ես Աւետարանին աշակերտութեամբ. Միայն նորա խաչէն խոյս տուիր. Պետրոսի նման չուզեցիր Թափօր լեռնէն վար իջնալ, Քաղաքային եւ աշխարհային մտածումներ զքեզ յոռետեսութեամբ վարեցին: Սրտմտեցար էնթրիկներուն համար եւ լուծ թօթափեցիր: Անցաւ քէնէ այդ բաժակ բայց դու մի կարծեր որ խաչի աշակերտին բաժակներ կը պակսին: Օ՛ն ուրեմն պատրաստեա դու քեզ երկրորդ բաժակին. թէ մեռանի ձերունի Հայրիկ, զրիս յիշատակաւ յիշէ դու զիս:

Աղօթակից ձեզ

Վշտակիր

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

1902 Mars 29

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԾՆՈՒՆԴԻ ԵՐԳԸ

«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, եւ յերկիր
խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»
(ՂՈՒԿ. Բ. 14):

Յիսուս Քրիստոսի ծնունդը տեղի ունեցաւ շատ աննշան պայմաններու ներքեւ, բայց քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ անոր ստեղծած յեղաշրջումը խիստ նշանակալից է: Կրօնից պատմութեան մէջ արձանագրուած չէ ծնունդ մը որ մարդկային ցեղին կրօնական փորձառութեան վրայ աւելցուցած ըլլար կազդուրիչ ու ազնուացուցիչ այն ազդեցութիւնը, ինչ որ ըրած է Բեթղեմէմի մօտերին մէջ տեղի ունեցած այս համեստ ծնունդը: Ծնունդ մը՝ որ մարդկային ցեղին կենցաղին նոր ուղղութիւն տուած և մարդկութեան ճակատագիրը բարեփոխած է հիմնովին:

Այս ուրախալի գէպքին առջև երկինք չէր կրնար լուռ ու մունջ մնալ, առանց յայտարարելու անոր աւետիսը մարդկութեան: Հրեշտակներ իրենց փառաբանութեան հմայիչ երգովը, «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն» ըսելով բաժին տոին այս խրախմանութեան մէջ:

Երկու հազար տարիներէ ի վեր Քրիստոնէական Եկեղեցին կ'երգէ ծննդեան այս գեղեցիկ երգը, յիշեցնելու համար Բեթղեմէմի մէջ տեղի ունեցած անփառունակ՝ բայց խորիմաստ ծնունդը և անոր մեղի տուած փրկարար պատգամը:

Ա. — Աստուծոյ զիառնք տալ՝ ծնունդի երգին առաջին պատգամն է: Պատճառներ շատ ունինք փառաբանութիւն մատուցանելու Աստուծոյ, քանզի Անոր շնորհաց ներքեւ կ'ապրինք ամէն վայրկեան: Ի՞նչ է շնորհը: Ծնորհ կ'ըսենք այն բոլոր բարիքներուն և օրհնութիւններուն՝ զորս կը վայելենք ձրիօրէն, առանց բան մը տալու անոնց փոխարէն: Աստուծոյ մարդկութեան ըրած երեք մեծ շնորհներէն առաջինն է՝ մեղի այս աշխարհի մէջ ապրելու պատահութիւն տալը, երկրորդ՝ Իրեն հետ հօր և

որդի չափորդակցելու առանձնաշնորհումը, իսկ երրորդը՝ Իր միածին որդին՝ Յիսուս Քրիստոսը աշխարհ զրկելը: Վերջինը Իրեն շնորհներուն մեծագոյնն է:

Աստուած սէր է, և սէր ըլլալուն համար կը շնորհէ, և այսպէս Աստուծոյ մեծագոյն շնորհը պէտք է նկատուի մասնաւորաբար Իր Որդին մեղի տալը: Ուստի շատ ի գէպ է որ Ծնունդի սոյն հանգիստաւոր օրերուն փառք տանք Աստուծոյ, Իրեն այս անպատմելի պարգևին համար:

Փառաբանութեան զգացումը ինքնաբերաբար կ'արթննայ մեր մէջ երբ հանդիպինք այս տեսակ բարիքներու: Ապերախտներու գործն է միայն չզնահատել երախտիքը: Կրկերուն կ'ըսէ. «Երախտագիտութիւնը ոչ միայն մեծագոյն առաքինութիւնն է, այլ նաև բոլոր առաքինութեանց մայրը»: Բարիք մը ճանչնալ, զոհողութիւն մը դնահատել, և կամ ծառայութեան մը արժէքը անաչառ ոգիով ճշգիւլ՝ աւելի բարձր մարդկային մը վրայ ապրուած կեանքի արտայայտութեան նշան է: Աստուծոյ բարիքներուն հանդէպ ապերախտ ըլլալ՝ ապերախտ ըլլալ է նաև բարոյական մեայուն ու տիեզերական արժէքներու:

Ծնունդի երգը կը զգուշացնէ մեզ ապերախտութեան այս վարակիչ հիւանդութենէն, և միանգամայն կը ներշնչէ մեզի փառաբանութեան զգացումներ ունենալ միշտ Աստուծոյ անհուն շնորհներուն նկատմամբ:

Բ. — Ծնունդի երգը «Ի բարձունս Աստուծոյ» խօսքով կը մատնանշէ մեզի Աստուծոյ տիեզերքի մէջ ունեցած դիրքը: Ըստ այս բառերու իմաստին, Աստուած բարձունքներու վրայ կը բնակի, և կամ բարձունքներու վրայ բնակելու արժանի էակ մըն է: Նախկին կրօնքներու մէջ մեհեաններ և Աստուծոյ նուիրուած սրբավայրեր ընդհանրապէս բարձունքներու վրայ կը հաստատուէին: Հին Ուխտի մէջ Աբրահամ իր զօնը մատուցանելու համար լեռը մազլիցեցաւ: Մովսէս Աստուծոյ աւելի մօտենալու և Անոր հետ մօտէն հաղորդակցելու նպատակաւ Որին լեռան վրայ ելաւ: Սաղմոսերգուն աշօթելու առին իր հայեացքը դէպի լեռները կ'ուղղէր, «Համբարձի զաչս իմ ի լեռինս, ուստի եկեցցէ

ինձ օգնութիւն» ըսելով: Նոր Ուխտի մէջ, Երեսու հրեմեք լերան վրայ կը քարոզէր, և յաճախ հոն ալ կ'աղօթէր: Այլակերպութեան օրը աղօթելու համար բարձր լերան վրէժ վրայ ելած էր: Քահանան եկեղեցւոյ մէջ պատարագը մատուցանելու համար բարձրութեան վրէժ վրայ կ'ելլէ:

Ասոնք ցոյց կուտան թէ կրօնքներ բարձրութիւններու վրայ նկատած են Աստուծոյ բնական վայրը:

Մարդկային ցեղին կրօնական այս ըմբռնումին մէջ գեղեցիկ իմաստ մը կայ, այն է արեւելքի մէջ բարձրագոյն աթոռը Աստուծոյ յատկացնել: Աստուած թէև ամենուրեք է, արեւելքի մէջ չկայ վայր մը ուր Քրիստոս իր ներկայութիւնը զգալի եղած չըլլայ: Ոչ թէ Աստուած արեւելքի մէջ՝ այլ արեւելքը իր անհունութեամբը Աստուծոյ մէջ գոյ է, բայց և այնպէս եթէ նրա թական ըմբռնումով Անոր համար բնականութեան վայր մը ենթադրուի, ապա պէտք է որ ըլլայ բարձրութիւններու վրայ: Որովհետև Անոր կը վայելէ միմիայն փառք, պատիւ և երկրպագութիւն, և բարձրագոյն զիրք այս արեւելքին մէջ:

Արդարեւ Բարձրեան Աստուած արժանի է այս մեծարանքին, անոր համար որ Ինքն է տէրը և արարիչը արեւելքին, ամէն ինչ Իրեն միջոցաւ գոյութեան եկած է: Եւ ոչ միայն նա արարիչ է, այլ նաև կեանքի տղբիւն է միաժամանակ: Իրմէ ծագում առած է կեանքը համայն բնութեան մէջ: Նայնպէս Ինքն է որ բովանդակ արեւելքը ներգաշնակ ու գեղեցիկ դրութեան մէջ կը պահէ: Ուստի իրաւամբ Իրեն պէտք է յատկացնել մեր սրտերուն ալ բարձրագոյն գահը, որ Ա՛ն բազմա հան, իրեն մեր կենաց առաջնորդը և փառաց թագաւորը:

Գ. — Ծնունդի սուրբ գիշերը, երկնային զօրքերը իրենց «Եւ յերկիր խալսուրիւն» օրհներգովը աւետիցին մարդոց թէ Բեթղեհէմի մէջ պատահած այս ծնունդը տարբեր է հասարակ ծնունդներէ:

Բեթղեհէմի այս Մանուկը տակաւին չծնած, Անոր անունը արդէն կը կոչուէր «Եւ յիսա» խաղաղութեան: Քանզի Անիկա հասարակ մէկը չէր, այլ հոգեւոր իշխան մը, լաւ և սէր ըսել փառաց թագաւոր մը,

և «Թագաւոր թագաւորաց»: Այս արքայից արքային կամ հոգեւոր թագաւորին իշխանութիւնը հիմնուած էր խաղաղութեան վրայ: Անիկա ծնաւ խաղաղութեան աւետիտներով, մեծցաւ խաղաղութեան գիտակցութիւնը Իր սրտին մէջ կրելով, քաղաքացի խաղաղութեան աւետարանը և Աւետարանին խաղաղութիւնը, ապրեցաւ խաղաղութեան կեանքը, և բաժնուեցաւ այս աշխարհէն թողլով խաղաղութեան կտակը Իր աշակերտներուն, «Խաղաղութիւն գիտամ ձեզ» խօսքերը արտասանելով:

Շօ անուն հեղինակ մը կ'ըսէ. «Խաղաղութիւնը առաքինութեան ձգած փափուկ ու նուիրական շուքն է»: Ուրիշ հեղինակ մը՝ Կոլթըն կ'ըսէ. «Առաքինութիւնն ու խաղաղութիւնը անբաժան են իրարմէ, առաջինը հոգիին արեւն է, իսկ երկրորդը աւետարանը երեկոյեան աստղը»: Ըստ Բեզաւի, «Մեր մէջ կը բնակին խաղաղութեան հինգ մեծ թշնամիներ — ազահութիւն, փառամոլութիւն, նախանձ, բարկութիւն և հպարտութիւն»: Եթէ ասոնք մեզմէ վտարուին, այն ատեն կը վայելենք մնայուն խաղաղութիւն: Էմբոսըն կը յայտարարէ. «Ոչ մէկ բան քեզի խաղաղութիւն պիտի բերէ քացի քեզմէ»: Քորլըն կ'ըսէ. «Երանութիւն տրուած է ոչ թէ յաղթանակ շահողին, այլ խաղաղութիւն հաստատողին»: Իսկ Սրբազան Մատեանը կը պատգամէ. «Երանի խաղաղարարաց զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցան»:

Ի՞նչ օգուտ ունայն Երեսու Քրիստոսի աշխարհ խաղաղութիւն բերելէն և կամ խաղաղութիւն կտակելէն, եթէ մենք զիրար կ'ատենք և չենք ապրիր այդ խաղաղութեան կեանքը: Ասոնք են միայն Աստուծոյ իրական որդիները, որոնք թէ՛ կ'ապրին և թէ՛ կը տարածեն այս խաղաղութիւնը մարդոց մէջ: Քրիստոս խաղաղութեան ակնադրուի է և Իր հիմնած քրիստոնէութիւնը խաղաղութեան կրօնք է: Աշխարհ այսօր լման չի վայելիր այս խաղաղութիւնը, քանզի ասանց Քրիստոսի կ'ապրի: Երբոր մարդիկ Քրիստոսի աշխարհ բերած պատգամներուն հետեւին և Անոր փրկարար օկղբունքներուն համեմատ ապրին՝ կը տիրանան այս խաղաղութեան իրենց սրտերուն մէջ, և կը տեսնեն անոր օրհնարներ արդիւնքները իրենց առօրեայ

կեանքին և իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւններուն մէջ:

Գ. — Ծնունդի երգին վերջին պատգամն է «Ի մարդիկ հանութիւն»: Հաճութիւն բառը երկու որոշ իմաստ ունի. նախ՝ հաճութիւն մարդոց միջև, և ապա՝ հաճութիւն մարդոց և Աստուծոյ միջև:

Յիսուս երբ աշխարհ եկաւ, գոտակարգային դրութեանց պատճառաւ մարդոց միջև կը պակսէր հաճութիւնը, այսինքն իրարու հանդէպ բարեկամութեամբ վերաբերումը, համերաշխութեան, հաւասարութեան և եղբայրակցութեան ոգին: Հարուստը նուաստութիւն կը համարէր յարաբերիլ աղքատին հետ, ազնուականը շինականէն ինքզինքը աւելի վեր կը դասէր, գիտունը սղէտը կ'անարգէր, կրօնականը աշխարհականին վրայ ցած աչքով կը նայէր: Տգիտութեան, մոլեռանդութեան և ցեղային ատելութեան իբրեւ արդիւնք, մարդիկ այսպէս տարբեր հատուածներու բաժնուած, մէկը միւսը ատելով, մէկը միւսին վրայ իշխելով զատապարտուած էին ապրելու և տառապելու:

Մարդկութիւնը խորապէս կը հառաչէր և կարօտը կը քաշէր պատգամի մը՝ որ ըսէր. «Զիք խտիր, ո՛չ հրէի և ո՛չ հեթանոսի, ո՛չ ծառայի և ո՛չ ազատի, ո՛չ արուի և ո՛չ իգի, զի ամենեքին մի էք ի Բրիստոս Յիսուս» (Գաղտ. Գ. 28): Այս ցնցիլ ու յեղաշրջող պատգամին սկզբունքը աշխարհ քարոզուեցաւ առաջին անգամ հրեշտակներու կողմէ, ծննդեան առթիւ, «Ի մարդիկ հաճութիւնն օրհնեցով: Այս պատգամի հիման վրայ մարդիկ պէտք է ապրին իրենց շահը միշտ ուրիշին շահուն մէջ փնտռելով, «Մէկը ամենուն և ամէնը մէկուն համար» խօսքին սկզբունքը հետպնդելով, և Աւետարանի «Ոսկեղէն կանոն» իրենց նշանաբան ընտրելով:

Աստուծոյ և մարդոց միջև նաեւ կար խրամատ մը: Հին ատեն մարդիկ զԱստուծոյ կը նկատէին անմատչելի վեհապետ մը, և իրենք զիրենք Անոր առջև ստրուկներ: Յիսուսի աշխարհ գալը փոխեց այս սխալ ըմբռնումը: Յիսուս քարոզեց թէ Աստուծոյ հայր է և մարդիկ Անոր զաւակները, հոգ է թէ իրարմէ տարբեր ցեղերու պատկանած ըլլան: Յիսուսի «Էմմանուէլ» (Աս-

տուծ մեղի հետ) անունը ինքնին ցոյց կուտայ արդէն որոշապէս թէ Աստուծոյ և մարդ իրարու ազգակիցներ և բարեկամներ են, իբրեւ արարիչ և արարած և իբրեւ հայր և որդի:

Հետեւաբար Բեթղեհէմի մէջ տեղի ունեցած մեր Փրկչին ծնունդը կը վերցնէ ոչ միայն մարդոց միջև եղած խտրութիւնները, այլև կը վերցնէ Աստուծոյ և մարդոց միջև դրուած անտեղի պատուարը: Ծնունդի երգը կը յայտարարէ եղբայրակցութիւն և հաւասարութիւն մարդոց մէջ, և առանց արգելքի ու անկաշկանդ կապակցութիւն և յարաբերութիւն մարդոց և Աստուծոյ միջև: Մեր և Աստուծոյ միջև, իբրեւ իրական քրիստոնեաներ, ո՞ր տատիճան գոյութիւն ունի այս ներքին հաղորդակցութիւնը:

Յիսուս՝ աշխարհ գալովը, ոչ միայն Աստուծոյ մասին մարդոց աւելի նոր ու բարձր գաղափարներ հաղորդեց, այլ նաեւ բարձրացուց մարդուն անհատական արժանիքն ու բարոյական մակարդակը: Նոյնպէս ազնուացուց իդական սեռին ընկերական զիրքը քաղաքակրթութեան թափարարման վրայ, և մանուկներու շուրջ ալ մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծեց և գանոնք հոգածութեան առարկայ դարձուց իր հիմնած կրօնքին մէջ:

Ծնունդի այս հրաշափառ տօնին առթիւ արեւելքէն եկած երեք մոզեր լայնօրէն բացին իրենց գանձերը, — ոսկիով, խնեկով և զմուռսով — և իրենց լաւագոյն նուէրներով պատուեցին Բեթղեհէմի մէջ ծնած Յիսուս մանուկը՝ իբրեւ իրենց Տէրը և Փրկիչը: Կ'արժէ որ մենք ալ այս պատեն առիթով մեր սրտերը նուիրենք Անոր, որպէս մեր լաւագոյն նուէրը: Աստուծոյ առջև ամենաընտիր նուէրը մարդու սիրան է: Բանաճք լայնօրէն մեր սրտերուն զոնները՝ որ խաղաղութեան այս իշխանը մեր սրտերուն մէջ ալ ծնի, իր անպատմելի շնորհներով և օրհնութիւններով առիւ:

ԴՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

Ֆրէզնո, Դալիժ.

DE PROFUNDIS

Դ

I

Պիսի դառնանք, այո՛ ... օտարներ ձեռք
 Սիրելիներն պիտի՝ հանդիպին կառնազին,
 Զատնիկն նորէն, ու միանան նորէն, անվերջ,
 Մութին՝ լոյսին՝ ցուրտին՝ կրակին:

Եղեր ենք միտք, պիտի ըլլանք յաւերժապէս,
 Սակայն օտարներ ձեռք մը մէջ ամեն անգամ.
 Մարդը, պրտակը բընութեան, հրապարակ կամ հեգ,
 Վաղը զեռուն է անպայման:

Վաղը ծիլ է, ու մասնիկներ ծաղիկի մէջ,
 Վաղը բոյր է, ու հառազայր է աննրբան ...
 Ու կեանքն այսպէս յաւերժական մի ելեւէջ ...
 Օ՛, այս կասակ մըն է անհամ:

Եղեր ենք միտք, բայց ո՞վ գիտէ ո՛ւր կամ ինչպէս,
 Ո՞վ կը յիշէ անցեալ ձեռքն իր բիւրաւոր ...
 Անհուն հիգոլ հասնիլ մինչեւ կասարն այս վէս,
 Յետոյ իյնալ բաւալգըլոր,

Ու փայփայուիլ, ու ձեռքուն դառնալ նախկին,
 Ինչ որ էիր միլիոնաւոր դարեր առաջ,
 Ու նոյն ձեռքով նոյն վերելքը փորձել կրկին —
 Այս է գաղտնիքը վերան բաց:

II

Բայց ո՞վ լուծած է գաղտնիքը մանէն անդին ...
 Այս լոյսին մէջ մենք մանուկներ ենք խաբխափող,
 Թանձր խաւար է մեր առջեւ, եւ անդունդին
 Անբափանց է գաղտնիքին հողն:

Կեանքն ալ գաղտնիք է սակաւին մեզի համար,
 Բայց բանաւոր օրէնք մ'անուրէն կը վարէ զայն.
 Նիւթն ալ ունի իր գաղտնիքները անհամար...
 Մեր շուրջը ի՞նչ գաղտնիքներ կան:

Ի՞նչպէս կըրնանք մենք նիւթեղէն մեր աչքերով,
 Զըննել նիւթը եւ գաղտնիքին բանալ փականքն.
 Շարժումն ի՞նչպէս կ'ըլլայ նուազ մը հոգեբով,
 Կամ կ'ըլլայ լոյս, կ'ըլլայ երանգ:

Եւ ո՞վ կըրնայ ըսել թէ նիւթն է ամէն բան,
 Թէ ոչինչ կայ անկէ անդին մեզի անհաս,
 Թէ ոյժը լոկ անօրագած նիւթ է միայն,
 Անօրք նիւթ՝ Սէր ու երազ:

Եւ թէ ոչինչ կը մընայ մեր էութենէն...
 Թէ պրօպրիէ մ'է կեանքը խեղճ ազամորդուն,
 Փրփուր միայն որ խաղալիկ կ'ըլլայ հովէն,
 Կը լուծուի մէջ անհուն ծովուն:

III

Չանն երբ փրփի, Խաւարին է իշխանութիւնն.
 Լարն երբ փրփի կը լրուէ ձայնը յաւիտեան.
 Կեանքն երբ դադրի, ա՛լ չի գործեր միտքը մարդուն.
 Այս է Օրէնքը Բընութեան:

— Զի փրնանար լոյսը սակայն, հեղ մ'արձակուած,
 Զայնը լարին կ'ըլլայ շարժում յաւերժական,
 Տիեզերքին մէջ ոչինչ է անհետ ջրնջուած,
 Այս ալ օրէնք է Բընութեան:

Շարունակիկ

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԵՏՄԵ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԹԱԿՈՒՆԻ

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ԴԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

1. ՊԱՊ ԵՒ ՇԱՊՈՒՆ

Մուշեղ Մամիկոնեան, որ սկիզբէն իսկ ինքզինքը հայութեան տէրը կը կարծէր, և տնօրինողը հայ պետական քաղաքականութեան, վրդովմունքով և դժգոհութեամբ կը դիտէր Պապ թագաւորին ինքնիշխան գործունէութիւնը:

Թագաւոր և սպարապետ մէկէ աւելի անգամներ բախում ունեցած էին: Երկուքին միջև հաշտութեան փորձեր կատարուած, սակայն կիսկատար և դատապարտուած ձախողելու, քանզի արքան կը պնդէր իր վեհապետական իրաւունքներուն տէր տիրականը ըլլալ, իր որոշումները ինք կայացնել, և թոյլ չտալ որ Մուշեղ ըլլայ թագաւորին թագաւորը:

Որքան պայքարը կը խտանար Պապի և Մուշեղի միջև, այնքան թագաւորը իր խորհրդականները կ'ընտրէր՝ ոչ միակ աչն երիտասարդ իշխաններէ, որոնք իրեն հետ միասին Պոյս գտնուէր էին, այլ նաև Մուշեղի հակակիր անձերէ: Այս կէտը յոյժ կը ջղայնացնէր Մուշեղը և ան կը բողոքէր այդ մասին թէ՛ թագաւորին և թէ՛ Ներսէսին, երբ այս վերջինը ողջ էր. ըսելով որ Պապ ականջ կուտայ սպարապետին դէմ եղած ամբաստանութիւններուն, կը հաւատայ անոնց, և այդ պատճառաւ իրեն հետ կը թշնամանայ, և այլն⁽¹⁾: Մուշեղ ինքզինքը նախատուած կը զգար, որ արքան փոխանակ զինք ընդունելու իր գլխաւոր — եթէ ոչ միակ — խորհրդատուն, և իր փորձառու ցուցմունքներով ու խրատներով շարժելու, ինք իր ուղածին պէս կը չափէր

կը ձեւէր, և երբ խորհուրդի պէտք ունենար, կը դիմէր «նոր» անձերուն: Մուշեղն է որ կարելի դարձուցած էր Պապին Արշակունի գահ բարձրանալը: Ի՞նչպէս ուրիշն Մուշեղ կրնար համբերել ստորագաս աստիճանի մը վրայ գտնելու ինքզինքը:

Մուշեղի յուսախաբութիւնը խորացնող, և Պապ թագաւորի հանդէպ իր գրգռութեան աւելի հատու և վտանգաւոր չեղտ տուող պատճառներէն, գոնէ երեքը Մուշեղ կը նկատէր այնպիսի յարաճուն երկիւղով, որ յուսահատ զայրոյթը իրեն պիտի թելադրէր արքայի դէմ ծրագրել այնպիսի յանդուգն ձեռնարկ մը, որմէ իր հայրը Վասակ և մեծ հայրը Վաչէ պիտի սարսափէին:

Առաջինը, Ներսէսի մահէն վերջ, Պապ թագաւորի արմատական տնօրինութիւններն էին Ներսէսի հաստատած վանքերու, կուսանոցներու և աղքատանոցներու դէմ: Անոնց և Եկեղեցիի անբաւ կալուածներէ մեծ մասին յարքունիս գրաւումը: Ապա, Ներսէսի յաջորդի ընտրութեան առթիւ թագաւորի խիզախ ելոյթը, որ կեսաբիոյ հեղինակութիւնը կ'ոչնչացնէր Հայաստանի մէջ: Մոլեռանդ Բիւզանդաւոր Մուշեղի ըմբռնողութեամբ, արքային այս քայլը կրօնականէն աւելի քաղաքական ալ անդրադարձում կրնար ունենալ: Զէ՛ որ Վաղէս կայսրը Բարսեղը Հայաստան զրկելու հրաման արձակած էր, որպէսզի Բիւզանդական կապը չթուլնայ հայ աշխարհի մէջ:

Երկրորդ պատճառ Պապի յարաճուն ժողովրդականութիւնը: Հայեր, մանաւանդ հասարակ խաւերու, արհեստաւոր ու չինական, մեծ խանդավառութեամբ ողջուններ էին արքայի վերոյիշեալ հաստատութիւններու դէմ առած քայլերը, իրենց վրայէն

(1) Փաւստոս, Ե. 2, 3:

ծանր բեռ մը վերցուիլը, ինչպէս նաև շատ մը հողերուն իրենց յատկացուիլը:

Թագաւորի վայելած այս ժողովրդակա- նութեան կը վկայէ Ամմիանոս, երբ կը նկարագրէ Պապ Թագաւորին՝ կիլիկիոյ մէջ իրեն համար պատրաստուած մահացու թա- կարդէն ազատուելով, Հայաստան վերա- դարձը: Հոն, կ'ըսէ արդարամիտ պատմիչը, «Թագաւորը ընդունուեցաւ ամենամեծ ու- րախութեամբ իր հպատակներուն կողմէ»⁽²⁾:

Երրորդ, և Մուշեղի աչքին ամենա- ծանրակշիռ պատճառ, Պապի մշակել փոր- ձած արտաքին քաղաքականութիւնն էր:

Մուշեղ ամենասերտ յարաբերութիւն կը մշակէր Տերենտիոս կոմսի և միւս բարձ- րաստիճան Բիւզանդական զինուորական- ներու հետ, որոնք Հայաստան կամ մօտա- կայ Վրաստան կը գտնուէին: Անոնց միջո- ցաւ ալ Հայ սպարապետը կը հաղորդակցէր Վաղէս կայսեր հետ, զինք տեղեակ կը պա- հէր Հայաստանի անցուդարձերուն, և հայ- Բիւզանդական զինակցութիւնը ամրացնելու միջոցներուն մասին կը խորհրդակցէր, ինչ- պէս, բերդեր և զինուորական կայաններ շինել Հայաստանի մէջ, կամ կայսեր ծախ- քով զինել հայ ազնուականութիւնը⁽³⁾:

Շապուհի դեսպանները «զաղտնի պատ- զամաւորներ», կ'ըսէ Ամմիանոս, իրարու ետեւէ Պապի մօտ կուգային խորհրդակցե- լու: Ծերունի պարսիկ արքան, պահ մը զին- ուորական գործողութիւններէ խուսափե- լով, ձեռք կ'առնէր զիւրաքաղաքական զեն- քերը: Ան կ'ուզէր սիրաշահիլ Պապը: Գիտ- նալով որ Պարսկական Կուսակցութիւնը, վերջին զէպքերէն յետոյ, գրեթէ քայքայ- ուած վիճակի մէջ է Հայաստան, Շապուհ Պապի հետ ունեցած բանակցութիւններուն՝ անշուշտ հայ Թագաւորի համար հրապուրիչ զիջումներ և նպաստաւոր խոստումներ կ'ը- նէր:

Սոյն բանակցութիւններու ընթացքին, Պապ Թագաւոր շատ ալ հաղորդակից էր ընդ Մուշեղ Մամիկոնեանը անցած դար- ձածին: Բայց երբ Պապի և Շապուհի միջև համաձայնութիւն մը զոյանալու նշանները շատցան, Մուշեղ և իր խորհրդակիցները բողոքեցին Պապին որ սխալ էր իրեն համար

Բիւզանդիոնի կայսրէն երես դարձնել և Շա- պուհի խոստումներուն վստահելով, անգամ մըն ալ պարսկական ազդեցութիւնը տա- րածել Հայաստանի մէջ⁽⁴⁾:

Երկուստարդ արքան անտարբեր մնաց այս բողոքներուն: Իր հայեցակէտով, պար- սիկ Թագաւորի հետ խաղաղութեան դա- չինք մը, որ Պապին ապահովէր անկախ տիրապետութիւն իր երկրին մէջ, գերա- դասելի էր ներկայ կացութեան, ուր հայ Թագաւորը Բիւզանդական զօրապետներու շարունակական հսկողութեան տակ պիտի մնար, միաժամանակ ալ ռազմունակ Շա- պուհը վերջ ի վերջոյ մղէր զինուորական ամենի արշաւանքի մը:

Շապուհ իր բանակցութիւններու ըն- թացքին, Պապին դժգոհութիւն յայտնեց թէ այն երկու հայերը, Գղակ և Արրաբան, որ Արտազերսը պաշարող պարսիկ զօրքե- րու մեծամասնութեան դաւադրաբար կո- տորուելուն պատճառ եղած էին, զեռ ի պատուի էին Պապի կողմէ: Սա Պապի ան- կեղծութեան վրայ կասկած կը ձգէր, և բարեկամական մնայուն համաձայնութեան մը արգելք կրնար ըլլալ:

Յիրաւի, Գղակ մեծ աշխոյժով հակա- պարսիկ գործունէութեան տուած էր ինք- զինքը: Տերենտիոս կոմսի և Մուշեղ Մա- միկոնեանի վստահութիւնը շահած, Մուշեղ իրեն յանձնէր էր արեւելեան սահմանի մօտ գտնուող հայ բանակի հրամանատարու- թիւնը⁽⁵⁾:

Եթէ Գղակ հաւատարիմ մնար իր նոր տէրերուն, Շապուհ իրեն դէմ դաւող այս հայէն նեղուելու պատճառներ պիտի ունե- նար: Այս նկարագրով մարդիկ, որոնք կողմ փոխելու լպրճուն մարզանքներով իրենց միտքը կը գրաղեցնեն շարունակ, երկու կողմերուն ալ կասկածելի կրնային ըլլալ՝ անոնց թաքուն արհամարհանքին ենթակայ ըլլալէ զատ: Հաւանաբար Փաւստոսի պատ- մածը շիտակ է թէ, Մուշեղին կողմէ ա- րեւելեան զօրաց հրամանատարութիւնը ըս- տանձնելէ վերջ, պարսիկ սահմանին մօտ իր այդ ապահով կայանէն Գղակ սկսաւ դաղտնի զիմումներ ընել Շապուհին, Մու- շեղը և նոյնիսկ Պապ Թագաւորը պարսիկին յանձնելու մասին:

(2) Ammianus, XXX, 1, 15.

(3) Փաւստոս, Ե. 34.

(4) Փաւստոս, Ե. 32. (5) Փաւստոս, Ե. 6.

Դղակի մասին կասկածիլ սկսաւ Պապի ամենէն վստահելի և նուիրեալ խորհրդակիցը Գնել Անձեւացի իշխանը, որ իր կասկածը հաղորդեց Պապին:

Թագաւորը, բարեկամութիւն ձեացնելով՝ իր մօտ հրաւիրեց Դղակը, իւր թէ հայպարտական մերձեցման մասին կարեւոր խորհրդակցութեան համար: Պապ որոշած էր Դղակը և Արրաբանը մահուան դատապարտել: Այս կերպ ոչ թէ երկու անվստահելիներու հաշիւը կը մաքրուէր, այլ Շապուհին ալ մէկ կրկնակի բողոքը վերջ կը գտնէր:

Դղակ և Արրաբան գլխատուեցան, և անոնց գլուխները Շապուհին զրկուեցան⁽⁶⁾:

Այս երկու քին սպանութիւնը, և մանաւանդ Պապ թագաւորին յամառ քնքը Շապուհին հետ լեզու գտնելու, ալ աւելի գրգռեց Մուշեղը Պապի դէմ:

Այլևս սպարապետի համար որոշ էր որ Պապ երբեք պիտի չենթարկուէր իր ազդեցութեան: Իսկ զԺուար չէր իրեն համար կուսնել թէ, եթէ Պապ և Շապուհ յաջողէին խաղաղութեան դաշինք մը կնքել, իր դիրքը բոլորովին պիտի նսեմանար: Հեղինակութիւնը, զոր զԺուարութեամբ ձեռք ձգած էր և մաքառելով կը պահէր, պիտի ջլատուէր, ու Բիւզանդական զօրապետներու օժանդակութենէն ալ զրկուած, սոսկական զինուորական մը պիտի ըլլար:

Այս ցրտին պատկերը սարսափեցուց Մուշեղը: Ան թաղելու էր իր անհամբեր փառատենչութիւնը, և քաղաքական տիրակալութեան բաժակը, որմէ հաղիւ ումպ մը ճաշակեր էր ու այնքա՛ն արբշտած, պէտք է վերջնականապէս իյնար ձեռքէն: Պապ կամ ինք:

Պապն ալ որքա՛ն երկտասարդ էր, հաղիւ քսաներեք տարեկան, և ե՞ւր զիսէ դեռ քանի երկար տարիներու կեանք ունենար:

Մուշեղի խորհուրդները վտանգաւոր դարձուածք մը ստացան:

Պապ Հայաստանի թագաւոր մնալու չէր:

2. Տ Ա Ր Ս Ո Ն

Թագաւորը գահէն հեռացնելու երկու ճամբայ կար: Կամ ստիպել արքան հրաժարելու, և կամ սպաննելու զինք:

Պապը սպաննելու գաղափարը եթէ ի

սկզբան անցած էր Մուշեղի մտքէն, վախով մէկդի կը գնէր: Եթէ ո՛չ մէկ ուրիշ մտածում իր վրայ զսպիչ դեր չկատարէր, Պապի վայելած մեծ Ժողովրդականութիւնը քաւէր կասեցնելու իր չարանենդ խորհուրդը: Կար նաև ուրիշ պարագայ մը: Մուշեղ, ինչպէս իրմէ առաջ և վերջ միւս Մամիկոնեաններ, եղբայրասպան և հայրասպան կրնային ըլլալ առանց խղճի խայթ ունենալու, սակայն արքայասպան՝ երբե՛ք, պայմանաւ որ արքան Արշակունի տոհմին պատկանէր: Օտարազգի Մամիկոնեաններու բարերար այս թագաւորական ցեղը՝ անոնց կողմէ նկատուած էր նուիրակութեամբ: Մանաւանդ Մուշեղը, որ ոչ թէ հայ թագաւորի, այլ նոյնիսկ օտարի: Երբ Զիրաւի ճակատամարտին Աղուաններու Ուռնայր թագաւորը իր ձեռքը ինկաւ, Մուշեղ ազատ ձգեց զինք ըսելով թէ, «Փառք տուր, որ թագաւոր մարդ ես, և զլիւրդ թագ կը կրես, ես թագաւոր մարդու չեմ սպաններ եթէ նոյնիսկ նեղը խնամ»⁽⁷⁾:

Այն Մուշեղը որ հարիւրաւորներ, հայ և օտար, մորթագերմ ընել տուած էր:

Կամ Մուշեղի եղբայր Մանուէլը, երբ քանի մը տարի վերջ՝ Վարազդատ թագաւորի դէմ պատերազմի ելաւ, և կոտելի մէջ թագաւորը նեղ ինկած, Մանուէլի երկու որդիները պիտի սպաննէին զինք, Մանուէլ արգիլեց զանենք ըսելով. «Այ, տիրասպան մի՛ ըլլաք»⁽⁸⁾:

Ոչ, ոճիրը յուսահատ և ճարահատ ելք էր: Այդ մասին մտածելու էր երբ այլևս Մուշեղի համար ուրիշ ամէն զուտ զոցուած էր:

Անմտութիւն էր նաև մտածել թէ Մուշեղ և իր արքանեակները կրնային ստիպել Պապը հրաժարելու գահէն՝ հակառակ իր կամքին:

Հապա՞՞ վաղէս կայրը:

Ահ, Մուշեղ լոյս մը տեսաւ: Ինք անմեղ հանդիսականի դեր պիտի կատարէր երբ Պապ կը հեռացուէր իր գահէն:

Եւ այս մտնուածապատ գաւազրութեան համար ճիշդ մարդն ալ գիտէր Մուշեղ:

Տերենտիոս կոմսն էր այդ:

Շարձանք (28)

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԵՆ

(6) Ammianus, XXVII, 12, 14:

(7) Փառաւոր, Ե. 4: (8) Փառաւոր, Ե. 37:

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

— ♦ —
26.

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏ ՍՍՀՍԱ վարդապետ

15րդ դարի հայ երաժշտութեան պատմութեան էջերում գծագրուում է երաժշտապետ Սահակ վարդապետի պայծառ կերպարը, որի մասին, սակայն, հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ մինչև օրս էլ դեռ որևէ տող չի արձանագրուում:

Իր երաժշտական պատրաստութեամբ և քաղցր ձայնով նա վայելիչ է իր ժամանակի ժողովրդի սէրն ու յարգանքը, միաժամանակ յայտնի է դարձել որպէս «կորովամիտ բանասէր» և լաւագոյն մանկավարժ: Ամբողջ հոգով նուիրուել է նա նոր սերնդի երաժշտական կրթութեանը և հայ ժողովրդին պարզեւել է գեղարուեստասէր պատանիներ ու երիտասարդներ: Նրա երախտագէտ աշակերտներից մէկն է վաստակաւոր գրիչ Աւետիք վարդապետը, որի 1416 թուականին գրած «Ժողովածու Մեկնութեան» ձեռագրի յիշատակարանում կարդում ենք. «... Այլև եղկելիս յամենայնի և թշուռացեալս ոգի, անարժանս և յետեալս յամենայնի Աւետիք ... գծող այսմ տառի ... աղաչեմ յիշել ի տէր զհոգեւոր հայրս իմ և զյոյժ երախտաւոր ուսուցիչս իմ զտէր Սահակ բանի սպասաւորս և զքաղցրածայն երաժիշտս ... ի թվականիս ՊԿԵ (865 + 551 = 1416)»:

Վաստակաւոր երաժշտապետի գործունէութեան գլխաւոր վայրը հանդիսացել է երգեկայից ղէպի Արեւմուտք փոռած Կապոսի պատմական վանքը, որ եղել է իր ժամանակաշրջանի հայ մշակոյթի և երաժշտական ու գրչական արուեստների զարգացման մի գլխաւոր կենտրոնը: Դեռ 1412 թուականին վաստակաւոր գրիչ Ռնստակէս Սերաստացին Աւագ վանքում գրած «Լուծմունք իմաստասիրական գրոց Յովհաննու Որոտնեցոյ» խորագրով ձեռագրի յիշատակարանում արձանագրում է Կապոսի վանքի անունը: Ահա գրչի սեղմ տողերը. «... Ո՛հ, զի Աստուածածնին կրեցի զթուղթս

ի յԱւագ վանքն և սուրբ Յակոբին՝ ի Կապոսիս կու գրեմ, սառնասառոյց ցրտութեամբ»:

Երաժշտապետ Սահակ վարդապետը Կապոսի մենաստանում ապրել է Քի դառն և ի դժնեայ ժամանակին: Դա 1425 թուականն է, երբ Աւթման բէկն՝ տէրն Աւթայ, արչաւում է Եգնկի վրայ, հրդեհում է գիւղերն ու աւանները և աւերում է վանքերը: Նա հրդեհում է նաև հոչակաւոր Կապոսու վանքը: Անասելի ծանր դրութիւն է ստեղծում ժողովրդի համար: Ժամանակակից գրիչ Աւետիքը 1425 թուականին իր ստացած ձեռագրի «Աստուածաշունչ»-ի յիշատակարանում ժամանակի տխուր անցքերն արձանագրել է հետեւեալ բնորոշ տողերով. «... Տարտամս և տառապեալս ողուով Աւետիք աշակերտ բանի, ի Դարանաղեաց զաւտոէ, ի վաղուց հետէ փափագեալ ըղծայի այսմ վայելուչ ... Աստուածաշունչ հին և նոր կտակարանացս ... կամակցութեամբ և օժանդակութեամբ բազմերախտ հօրս իմոյ հոգեւորի տէր Սահակ կորովամիտ բանասիրի և երաժշտապետի ... տեսեալ զտեղնանս իմ առ այս անգին մարգարիտս՝ օգնական եղեալ յորդորեաց զմեզ ... Արդ, որք ժառանգէք զսա յետ մեր ... յիշման արժանի արարէք ի բարին: Մանաւանդ ... զուսուցիչն իմ զտէր Սահակ ... Եւ ստացաք զամենագով Աստուածաշունչս ի թուականիս հայոց ՊԶԳ (874 + 551 = 1425), ի դառն և ի դժնեայ ժամանակիս, զի մեծ պատուհաս պատահեցաւ Եկեղեցաց զաւտոխ ... եկն տէրն Աւթայ ի վերայ Եգնկիս, և ... հրդեհեաց զգեղաւանսն առհասարակ և զվանօրայս, ընդ որ և հոչակելի մենաստանս մեր Կապոսու վանքս հրդեհեալ աւերեցաւ: Եւ երեք ամ ի խտար պահեաց զքաղաքն, և առեալ ապա խաղաղացոյց, և խնամօքն Աստուծոյ սկիզբն եղև շինութեան զաւտոխս: Որ և մեք, ողորմութեամբն Աստուծոյ նորոգեցաք զսուրբ անապատս պայծառ շինուածով՝ առաւել քան զառաջինն»:

Թէ 1425 թուականից յետոյ երաժշտապետ Սահակ վարդապետը պատմական Կապոսի վանքում գեղարուեստական ի՞նչ գործունէութիւն է ունեցել և ռժարեղ է գրտնըւում նրա գերեզմանը, յայտնի չէ: Պարզ է միայն այն, որ նա 15րդ դարի նոր սերնդի և հայ երաժշտութեան զարգացման խընդրում ուշագրաւ գեր է կատարել:

27.

ԵՐԱԺՇՏԱՊԵՏ ՍԱՐԳԻՍ

Պատմական Կաթոսի վանքի հպարտութիւնն ու պարծանքն է կազմում «քաջ երաժշտապետ» Սարգիսը, որի յայտնութեան համար պարտական ենք իր լաւագոյն աշակերտ և վաստակաւոր գրիչ Գրիգորին, որ դեռ 1416 թուականին, Կապոսի մենաստանում, իր երաժշտապետ ուսուցչի յորդորանքով, գրում է «Քարոզգիրք Գրիգորի Տաթևացւոյ» խորագրով ձեռագիրը, որի յիշատակարանն արժէքաւոր է կրկնակի տեսակէտից. նախ՝ յիշատակում է իր սիրելի արուեստագէտ ուսուցչի անունը, յետոյ, որպէս ականատես և ականջալուր, գծում է ժամանակի քաղաքական մօայլ գէպքերի պատկերը։ Ահա գրչի տուեալները. «Փա՛ռք . . . որոյ ողորմութեամբն սկսայ և աւգնականութեամբ նորին աւարտեցի ըզփափագելի և զտենչալի զգիրս զայս Քարոզաց, արարեալ երիցս երանեալ մեծ հոեորին Գրիգորի բարունապետին . . . Զորես եղկելիս, թափուրս յամենայն բարեգործութեանց, ծոյլս և տարտաւս յամենայնի, Գրիգոր բանի սպասաւորս . . . գրեցի զսա, մանաւանդ յորդորմամբ և նպաստաւորութեամբ բազմերախտ և գորովագութ հօրս իմոյ հոգեւորի ուսուցչի տէր Սարգիս բան սիրողի և քաջ երաժշտապետի, զոր Տէր Յիսուս գրեցէ զսա՝ իւրաւաքն հանդերձ ի գիրն կենաց անջնջելի . . . Արդ. գրեցաւ սա ի սուրբ մենաստանիս, որ յորջորջեալ կոչի Կաթոսի . . . ի թվականութեան հայկազեան տումարիս յարեթական տոմարի ԸԾ. երորդի Կ. և Ն. յաւելորդի (1416), ի դառն և յանբարի ժամանակի, ի վերջ եկեալ անցաւորիս։ Նաև առ մեզ կատարի բանն տէրունի, թէ՛ Յաւուրն յայնոսիկ յարիցէ ազգ յազգի վերայ և եղիցին սրածուլթիւնք և մահք տարածամք, զոր և միոյն ականատես եղաք և միւսոյն ականջալուր։ Քանզի առ մեզ եղեալ մահ սաստիկ յեկեղեաց դաւառիս, զոր ով կարացէ ընդ գրով արկանել զաղէտս տարակուսանացս։ Այլն գնացեալ անօրէն բռնաւորն Սարա-Սուտեֆ կոչեցեալ, վառեալ չարութեամբ, և մտեալ ի Տաւն վրաց, և առեալ զքաղաքն Յաղիժիս, և զամենեւեան, առհասարակ, զարսն ի սուրն սուսերի մաշեալ, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեալ. և այլ այսպիսի յուրմս զոյ տեսանելի հասեալ ժամուսն։

Ահա այս դառն ժամանակում ապրել է «քաջ երաժշտապետ» Սարգիսը։ Նրա հասարակական արժէքն ու դեղարուեստական կերպարն արժէքաւորում է նրանով, որ նա Կաթոսի վանքում կրթում և դաստիարակում է իր ժամանակի երաժշտական ձիրքով օժտուած նոր սերունդը և նրա սրտում միշտ վառ է պահում երաժշտական արուեստի սէրը։

Գրիգոր գրչի ձեռքով մեզանից 540 տարի առաջ գրուած յիշատակարանի տողերն ընդգծում են մի այլ հանգամանք։ Արուեստագէտ Սարգիսն իր դարաշրջանում փայլել է իր երաժշտական խոր հմտութեամբ և հռչակուել է որպէս «քաջ երաժշտապետ», իսկ իր «գորովագութ» բնաւորութեամբ սիրուել և յարգուել է թէ՛ իր աշակերտներին, թէ՛ Կաթոսի վանքի միաբաններին և թէ՛ ժամանակի արուեստասէր ժողովրդին։

28.

ԵՐԱԺՇՏԱՊԵՏ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

Երեանի պետական Մատենադարանի ձեռագրատանը մեր անդին պապերից աւանդ մնացած բազմաթիւ թանկագին ձեռագրերի շարքում դուրգուրանքով պահում է նաև 1423 թուականին գրուած մի «Շտարակնոց», որը պատկանում է Յովհաննէս Եպիսկոպոս անեցու գրչին։ Զեռագիրն արժէքաւոր է ո՛չ միայն երաժշտական արուեստի տեսակէտից, այլև նրանով, որ յիշատակարանում արձանագրուած է 15րդ դարում ապրող և հայ երաժշտութեան պատմութեան դեռ անյայտ մի վաստակաւոր երաժշտապետի և ուսուցչի անունը։ Դա արուեստագէտ Յովհաննէսն է, որի կենսագրութեան համար, զժբախտաբար, փաստական տեղեկութիւններ չկան, իսկ ձեռագրի յիշատակարանում ընդգծուած են հետեւեալ տողերը. «Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուարեութեան հայոց ՊՋԲ (872 + 551 = 1423), ձեռամբ ախմար և փցուն գրչի Յով(աննէս) Եպիսկոպոսի Անոյ, ի խնդրոյ հոգելից և շնորհաց աթաբանի՝ աշակերտի քաջ բարունոյ Ղազարու և ձրգնագրեաց հարազատի իւրոյ Յովաննէս երաժշտապետի»։

Այս տողերն էլ նշում են, որ արուեստագէտ Յովհաննէսը միջնադարի հայ երաժշտական արուեստի վաստակաւոր մշակներից մէկն է, որ ապրել և գործել է 15րդ դարի առաջին շրջանում։ Իր դարաշրջա-

նում նա յայտնի է զարձել իր երաժշտական լուրջ կրթութեամբ և հոգեկուհի է որպէս երաժշտապետ։ Իր հասարակական գործունէութեան ընթացքում նա ամբողջապէս նուիրուել է հայ երաժշտական արուեստի զարգացմանը, միաժամանակ նոր սերնդի երաժշտական դաստիարակութիւն է տուել և նրանց սրտերում վառ է պահել հոգեւոր և աշխարհիկ երաժշտութեան սէրը։ Ահա թէ ինչու նա արժանի է ուշադրութեան և գնահատութեան։

Նշենք և այն, որ ձեռագրի «Ծարակնոցը» ստեղծածանշ զարդուք և զանազան զուեովք» ծաղկել է 15րդ դարի մանրանկարիչ Յովհաննէս քահանան։ Ահա իր տողերը. «Որ և ես ըստ կարի տկարութեան խմոյ յուսով անմահին և սիրով հոգւոյն սրբոյ ծաղկեցի զսա ստեղծածանշ զարդուք և զանազան զուեովք, ի յիշատակ հոգւոյ խմոյ ծնաւդաց խմոց Վարդանայ և Խոնձի . . . »։

29.

ԵՐԱԺՇՏ ՍԱՐԿԱՒԱԿ

Միջնադարի հայ երաժշտապետների պայծառ կերպարները գծելու համար ձեռագրերի յիշատակարանները թանկագին աղբյուրներ են։ Այդ տեսակետից մի արժէքաւոր աւանդ է 15րդ դարի վաստակաւոր գրիչ՝ Թումայ Կաֆայեցու^(*) 1422 թուականին, Տաթևի պատմական վանքում, ընդօրինակած մի ձեռագրի յիշատակարանը, ուր ցոլանում է հայ երաժշտութեան դեռ անձանթ երաժշտապետ Սարկաւագի զեմանկարը։ Նա մէկն է 15րդ դարի այն վաստակաւոր երաժշտապետներից, որ Տաթևի վանքում պաշտօնավարել է որպէս «վարժապետ և ուսուցիչ» և, որ կարեւորն է, փայլել է որպէս «անհաս երաժիշտ և քաղցրաձայն փիլիսոփայ»։ Այդ գեղեցիկ բարեմասնութիւններով էլ նա սիրուել է իր ժամանակի ո՛չ միայն ուսանողներից, այլև ժողովրդից և հոգեկուհի է մեծ պարոն» տիտղոսով։

Տաղանդաւոր երաժիշտի լաւագոյն աշակերտներից մէկն է վաստակաւոր գրիչ

Թումայ Կաֆայեցին, որ 1422 թուին ընդօրինակած մի ձեռագրի յիշատակարանում իր ուսուցչի մասին արձանագրել է թանկագին տողեր։ Բացէք տաղանդաւոր բանասէր, հնախօս, պատմագէտ և բանաստեղծ Հ. Ղեոնդ Ալիշանի «Սիսական»ը (էջ 241) և այնտեղ պիտի կարդաք հետեւեալ բնորոշ տողերը. «Վարժապետս և զուսուցիչն, զանհաս երաժիշտն և զքաղցրաձայն փիլիսոփայն, զմեծ պարոն Սարկաւագն, զուսուցիչն մանկանց նոր Սիւնիս»։

Նշենք և այն, որ Հ. Ղեոնդ Ալիշանի իր «Սիսական»ում արձանագրել է, թէ Թումայ Կաֆայեցու ձեռագրի յիշատակարանի Սարկաւագ երաժշտապետը Գրիգոր Տաթևացու յաջորդ Մխիթար Տաթևացին է։ Այս տեսակէտը, սակայն, կարօտ է ստուգութեան։ Բայց էականն այդ չէ, այլ երաժիշտ Սարկաւագի կերպարը։ Անժխտելի է, որ վաստակաւոր «անհաս» երաժիշտը, իր երաժշտական լուրջ պատրաստութեամբ զբաւել է իր ժամանակի ժողովրդի ուշադրութիւնն ու համակրանքը, իսկ Տաթևի հոգեկաւոր վանքում փայլել է, որպէս լաւագոյն մանկավարժ։ Պատմական մենաստանում էլ նա դաստիարակել է երաժշտական ձիրքով օժտուած պատանիներին ու երիտասարդներին և նրանց հոգիներում վառ է պահել երաժշտական արուեստի սէրը։ Անժխտելի է և այն, որ Սարկաւագի գեղարուեստական և մանկավարժական բեղմնաւոր գործունէութիւնը կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել հայ երաժշտական արուեստի զարգացման խնդրում^(*)։

(Վերջ՝ 14)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(*) Միջնադարեան հայ կոմպոզիտորների նիւթերը խմբագրելիս կարգացել ենք Երեւանի պետ. Թանգարանի պատմա-գրական բաժնի (ուր 1925-1927 թ. պաշտօնավարել ենք որպէս գիտական հսկիչ) և էջմիածնի թանգարանի ձեռագրերի յիշատակարանները։ Նոյնպէս ուսումնասիրել ենք Մ. Տէր-Մովսիսեանի կազմած հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, Հ. Ղեոնդ Ալիշանի արժէքաւոր երկերի յիշատակարանները, Նոր-Ջուղայի «Ամենափրկիչ» վանքի Մատենադարանի ձեռագրերի յիշատակարանները։ Օգտագործել ենք նաև Յակոբոս Տաշեանի «Յուշակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի վիճենա» (1895 թ.), Գարեգին Կաթողիկոսի «Ձեռագրաց յիշատակարանքը», Լ. Ս. Խաչիկեանի «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարանները» և ուրիշներ։ Բացի այս աղբյուրներից, թերթի ենք «Հանդէս Ամսօրեայի», «Քաղմամուէտի», «Նորակաթի», «Էջմիածին» ամսագրի և այլ հանդէսների էջերը։

(*) Թումայ (Թովմայ) Կաֆայեցին Տաթևում 1421 թուին օրինակել է Գրիգոր Տաթևացու «Փարզգիրքը», 1422 թուին՝ «Ոսկեփորիկը»։ Իսկ 1424 և 1425 թուականներին՝ երկաթագիր և ծաղկագիր տառերով զարդարել է կարապետ զրէի գրած ձեռագիրը։

Կալկաթայի Ս. Նազարէթ Եկեղեցւոյ 250-ամեակի Տօնակատարութիւնը

Արտահայաստանի մեր ժողովուրդի գոյութեան դարաւոր և հիմնական ազդակը հանդիսացեր է Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին, որուն հայութիւնը կապուած է անքակտելի զգացումներով: Հոն, ուր հայը լսեր է հայ քահանային «Հայր Մեր»ը, հոն, ուր հայ հոգիին մէջ հնչեր է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զանգակներուն աղօթահունչ զօղանջը, հոն, ուր հայը ներածեր է խունկի աննշարոյր ծուխը, կարողացեր է պահել իր ազգային ինքնությունութիւնը, հետեւաբար և հաւաքական գոյութիւնը իրրեւ այդպիսին: Այդ է պատճառը որ հայ ժողովուրդը քաղաքական, տնտեսական, ընկերային ամենազոտարին պայմաններու մէջ իսկ, ի զին նիւթական և բարոյական մեծ գոհութիւններու՝ շիներ է իր ազգային Եկեղեցին՝ իր հոգեկան պահանջներուն գոհացում տալու և իր ազգային գոյութիւնը պահպանելու համար: Տառապանքներուն ամենէն դառնը ճաշակած հայ ժողովուրդին համար Եկեղեցին հայկական նաւահանգիստ մըն է խաղաղ և հեռու նախանձի և քննախնդրութեան հոսանքներէն: անոր գրկին մէջ հայը ինքզինք կը զգայ շատ մօտ Աստուծոյ:

* * *

Այս տարի վերջացաւ Կալկաթայի Հայոց Ս. Նազարէթ Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան 250-ամեակը: Ամբողջ երկու և կէս դար այս մեծ հաստատութիւնը հոգեւոր սնունդ է մատակարարել Կալկաթահայութեան:

Ս. Նազարէթ Եկեղեցին Կալկաթայի քրիստոնէական առաջին եկեղեցին է, կառուցուած 1707-ին և ան կը նկատուի ամենահարուստ համայնքային եկեղեցին ամբողջ արեւելքի մէջ: Հայ ժողովուրդին պատիւ բերող բարեփոխական մեծ հաստատութիւն մըն է այս, որու նիւթական օ-

ժանգակութեան շնորհիւ ամբողջ 136 տարիներ, առանց ընդհատումի կանգուն է մնացել Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական Ճեմարանը, որու գրասեղաններուն առջև դաստիարակուել են հազարաւոր հայ պատանիներ անցեալի մէջ և տակաւին կը դաստիարակուին այսօր:

Այժմ եկեղեցւոյ ամսական քսան հինգ հազար ռուբլի հասնող եկամուտին մէկ մասը կը յատկացուի Կալկաթահայ չքաւորներու, իսկ մնացեալը Մարդասիրական Ճեմարանի և այլ բարեփոխական նպատակներու համար:

Ս. Նազարէթ Եկեղեցին իր ամբողջ հարստութիւնը կը պարտի այն ազնուահոգի, վեհանձն ու եկեղեցաւէր մեծահարուստներուն, որոնք իրենց կենդանութեան ժամանակ ամբողջ իրենց աշխատանքը ու յետ մահու բոլոր իրենց հարստութիւնը տրամադրել են նիւթապէս ու բարոյապէս զօրացնելու համար կրօնական այս հաստատութիւնը:

Թէև պայմանները փոխուած են այսօր, սակայն Կալկաթահայութեան զգացումը մնացած է անփոփոխ հանդէպ իր դարաւոր եկեղեցիին: Կուսակցական վէճերէ ու կոխներէ հեռու այս հեռաւոր քաղաքի հայ բնակչութեան կարեւոր մէկ մասը ամէն կիրակի կը փութայ դէպի իր սուրբ տաճարը: Կը ղօղանջեն զանգակները հայ եկեղեցւոյ ու պատարագի քառաձայն երգեցողութիւնը կը հնչէ հաւատացեալներու հոգիին մէջ: Նախանձելի հայ գաղութ . . . Միջին Արեւելքի ազգային եկեղեցական կեանքի անհաճելի մթնոլորտէն եկած անձ մը, իսկապէս կը նախանձիմ այս փոքր գաղութի համերաշխ կեանքին:

Տեղին է այստեղ շեշտել որ Կալկաթայի Ս. Նազարէթ Եկեղեցւոյ պատուաբեր դիրքը, նոյնիսկ յաշտ օտարներու, կը պարտինք ժողովուրդի բոլոր խաւերու ունեցած հա-

մագործակցութեան և իրարհասկացողութեան եկեղեցականներու և եկեղեցւոյ վարչութեան հետ: Ամբողջութեամբ կալկաթահայութիւնը կապուած է Ս. Էջմիածնին և անոր արժանիքները գահակալին՝ ամենախորունկ զգացումներով:

* * *

Կիրակի, 24 Նոյեմբերին շքեղ կերպով տօնախմբուեցաւ Կալկաթայի Ս. Նազարէթ եկեղեցւոյ հիմնադրութեան 250ամակը:

Առաւօտեան, յաւարտ Ս. Պատարագի, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ եկեղեցւոյ հանգուցեալ բարերարներու հոգիներուն խաղաղութեան համար: Պատարագիչն էր Տէր Պօղոս Քհնյ. Պետրոսեան:

Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան պաշտօնական տօնակատարութիւնը տեղի ունեցաւ Նոյն օր կէսօրէ ետք ժամը 4ին: Եկեղեցական արարողութիւններու ներկայ գրտնուեցան Նորին Վսեմափայլութիւն Պենկալ Նահանգի կաթողիկոս Օր. Փատմաճա Նայտու: Խորհրդարանութեանց պատկանող բարձրատիճան եկեղեցականներ, պետական անձնաւորութիւններ և տարրեր երկիրներու պետական ներկայացուցիչներ:

Արարողութիւնները սկսեցան «ուրախ լիւր» շարականով, զոր երգեց Ճեմարանի շրջանաւարտներէն տաղանդաւոր մեներգիչ երիտասարդ Ալպերթ Սաչեսարեան, որուն հնչեղ ձայնին քաղցր ելեէջները լիցուցին ներկաներու սրտերը յուզումով ու հիացումով: Երգիչին կ'ընկերակցէր երգեհոնի վերայ դպրաց դասի ղեկավար, զաշնակահարուհի Օր. Վիվիէն Ալէքսեան, որուն կը պարտինք երգեցողութեան յաջողութիւնը:

Դպրաց դասը յաջորդաբար երգեց «Սուրբ Սուրբ», «Մարմին Տէրունական», «Ամէն Հայր Սուրբ», «Հայր Մեր»ը և շնորհակալութիւն: առաջին չորսը երգուեցան քառածայն:

Երգչախումբը և մեներգողներ սքանչացումի արտայայտութիւններ խլեցին առանց բացառութեան բոլոր ներկաներէն: Անգամ մը ևս օտար այս ափերու վրայ իր գոյութիւնը պահող ափ մը հայեր մեր սերբաձայն շարականներով աղօթք ներշնչեցին հայուն, օտար յարանուանութեանց պատկանող եկեղեցականներուն, Նոյնիսկ հնդկին և մահմետականին:

Պաշտօնական արարողութիւններէն ետք, որոնք կատարուեցան եկեղեցւոյ մէջ, ներկաներ հիւրասիրուեցան զովացուցիչ ներով և անուշեղէններով՝ եկեղեցւոյ բակին մէջ: Եկեղեցւոյ վարչութեան անունով Տիար Կրիստոս Յարութիւնեան շնորհակալութիւն յայտնեց Նորին Վսեմափայլութեան կաթողիկոսին և օտար հիւրերուն, որոնք իրենց ներկայութեամբ պատուած էին հայ եկեղեցին և հայ համայնքը:

Ս. Նազարէթ եկեղեցւոյ հիմնադրութեան 250ամեայ տօնակատարութեան առթիւ Եկեղեցւոյ Վարչութիւնը և հոգևոր զոյգ Հովիւները ստացած են բազմաթիւ շնորհաւորական հեռագրիչներ և նամակներ: Ծառ յարմար կը նկատենք մէջբերել Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Տիրան Արքեպիսկոպոս Ներսոյեանի նամակը, ուղղուած Կալկաթայի Հոգ. Հովիւ Տէր Արամայիս Քհնյ. Միրզայեանի: Պատրիարք Հօր աննախապաշար գրութիւնը կրնայ լուստարանել մի քանի գրութիւններու պատճառաւ վերջերս ստեղծուած հանրային թիւր կարծիքը ընդհանրապէս հընդհանայերի և մասնաւորապէս Կալկաթահայերի մասին:

«Աւրախ եղանք շատ՝ ստանալով եկեղեցւոյ վարչութեան Մանուցաղիւր, որ կը յայտնէ թէ յառաջիկայ Նոյեմբեր 24ին մեծ հանդիսութեամբ տօնուելու է Նազարէթայ Ս. Եկեղեցւոյն հիմնադրութեան երկու հարիւր յիսունամակը:

«Այս բարեպատեհ առիթով եկեղեցւոյ վարչութեան և համայն ժողովրդեան կ'ուղղենք մեր հայրական օրհնութիւնները և մեր Միաբանութեան սրտադին շնորհաւորութիւնները և ջերմեռանդ բարեմաղութիւնները: Կ'աղօթենք որ Յիսուս Քրիստոս մեր Տէրը միշտ կանգուն պահէ Կալկաթայի մեր Ս. Եկեղեցին և անոր պատուական ժողովուրդը և Ս. Նազարէթայ եկեղեցւոյն բարեյիշատակ հիմնադիրներուն և աստուածասէր ու ազգասէր բարերարներուն նպատակները շարունակուին իրագործուիլ դարուց ի դարս, ի պատիւ և ի պայծառութիւն մեր ամենուս հոգևոր Մօր՝ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյն:

«Ընդհանրապէս Հնդկաստանի և մասնաւորապէս Կալկաթայի հայ հասարակութիւնը իր գոյութեան սկիզբէն ի վեր մեր

ազգի լրութեան մէջ յոյժ պատուարեր զիրք ունեցած և կտրեոր դեր կատարած է։ Ոչ միայն հայ լրագրութեան Մատրասի մէջ առաջին ձեռնարկութեան պատիւը կը պատկանի Լնդկաստանի հայութեան, այլ նաև ազգային արդի գրականութեան դաշտին մէջ կալկաթայի հայութեան կատարած մշակութային գործը, աւելի քան երկու դարերէ ի վեր, և եկեղեցական ու կրօնական գրքերու հրատարակութեան իր բերած մասնակցութիւնը փառքի գեղեցիկ պսակ հիւսած են Լնդկահայութեան ճակտին։

Տ. Շմաւոն Քաճանայի, Մեսրոպ Թաղեաթեանցի, Մեսրոպ Աէթի նման դէմքեր անջնջելի հեռք թողած են Լնդկահայութեան պատմութեան մէջ։

Ու տակաւին երկու քուկէս դարէ ի վեր Հայց. եկեղեցւոյ զաւակաց անստական զսոցութիւնները իրենց ազգին համար, անոնց պատուարեր զիրքը Լնդկաստանի մէջ, որով հայութեան անունը պանծացուցին Հեռուոր Արեւելքի այդ մեծանուն երկրին մէջ, ամէն հայու սիրտը կը լեցնէ երախտազրտութեամբ և արդար հպարտութեամբ։

Աղա Նազարի, Հազարմալեանի, Առաքելեանի, Չեալբի, Արզաբներու նման դէմքեր իրենց նախնեաց անունը պանծացուցած են։

Այլ ալ կարելի է մեզ համար մոռնալ այն՝ որ Լնդկահայերը երուսաղէմի մեր Ս. Աթոռին զօրավիզ կանգնած են յաճախ իրենց առատաձեռն օժանդակութիւններով և ազնուօրէն ընդունելով մեր նուիրակները և ընելով իրենց կարելին անոնց առաքելութիւնը յաջողցնելու համար։

Այսպիսի ազնուութեան ամենազերջին ապացոյցը եղաւ այն ջանքը՝ զոր եկեղեցւոյ վարչութեան անդամները ի գործ գրին Ս. Աթոռոյ ի նպաստ կտակի մը գործադրութիւնը ապահովելու համար։

Անոյն քանորտառու է Լնդկահայութեան մէջ տեսնել այն նուիրումն ու հպարտութիւնը, զոր անոնք ցոյց տուած են հանդէպ մեր եկեղեցւոյ կեդրոնին և սրտին, էջմիածնի Մայր Աթոռին։ Սէր և պաշտամունք՝ զոր Լնդկահայերը առած և բերած են Նոր Զուգայու իրենց ժողովուրդէն, որ իր ազգասիրութեան և քրիստոնէական

բարեպաշտութեան նշանակելի գործերով պատուոյ անուն ունի հայութեան մէջ։

Մեր ջերմեռանդ ազօթքն է առ Առտուած որ կալկաթայի հայութիւնը, հաւաքուած իր հինաւորաց եկեղեցւոյ շուրջ և վառուած իրենց հայրերուն հաւատքով և ազգին սիրով՝ շարունակեն այն գործերը որոնց համար իրենց նախնիքները նշանաւոր հանդիսացան և բարի անուն ժառանգեցին։

Յեւ Առտուած որ տուողն է ամենայն բարեաց և շնորհաց, ի լոյս երեսաց իւրոց հանգուցէ ընդ հովանեաւ սրբոյ եկեղեցւոյ հանգչող բարեյիշատակ հոգիները և առատապէս օրհնեցէ Ս. Նազարէթայ եկեղեցւոյն ժողովուրդը և հաստատ պահեցէ համայն եկեղեցին Հայաստանեայց, վասն մեծի փառաց անուան իւրոյ։

Այսպիսի զգացմամբ կը խնդակցինք Ձեզ ամենուդ, հոգևոր զաւակաց մերոց եկեղեցւոյ Հայաստանեայց և Միաբ

Հայրական ջերմ սիրոյ ողջունելու

ՏԻՐԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍ

Պատրիարք Ս. Աթոռոյն երուսաղէմի

Պատրիարք Հօր նամակը Արթ. Տէր Արամայիս Քհն. Միրզայեան հրապարակաւ կարդաց եկեղեցւոյ մէջ հաւատացեալներու՝ որոնց հոգեկան մեծ մխիթարանք և գոհունակութեան զգացում բերաւ գրութիւնը։

Այս առթիւ կը շնորհաւորենք կալկաթայի Հոգևոր Հովիւներ՝ Տէր Արամայիս Քհն. Միրզայեանը, Տէր Պօղոս Քհն. Պետրոսեանը, Մատրասի Հոգևոր Հովիւ Տէր Եղիազար Քհն. Քէշիշեանը, ու եկեղեցւոյ վարչութեան անդամները, որոնց տարած աշխատանքներու շնորհիւ Ս. Նազարէթ եկեղեցւոյ հիմնարկութեան 250ամեակը անցաւ մեծ յաջողութեամբ։

Կալկաթա

ԱՍՍԱՏՈՒՐ ԿԻԵՋԷԼԵԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Նախորդ հաղորդագրութիւնը բերած էինք այն կէտին ուր Վերաքննիչ Ատեանը չեղեալ հռչակած էր երուսաղէմի Նախնական Ատեանի վճիռը որ տրուած էր ի նպաստ Տէրտէրեան Նպս.ի: Վերջինս դիմած էր Վճռաբեկ Ատեանին: Բարձրագոյն այս Ատեանն ալ տուաւ իր վճիռը Դեկտ. 4ին, 1957, ի նպաստ Պատրիարքարանիս: Վճռաբեկ Ատեանը իր դատավճիռը եզրակացութեան կը բերէր հետեւեալ բառերով. «Որովհետեւ ներկայ դատը վարչական որոշումներ բեկանելու (համար բացուած) դատ մըն է, եւ (որովհետեւ այս դատը) քաղաքային դատ մը չէ, վերեւ յիշուած պատճառներով, հետեւաբար Նախնական Ատեանը իրաւասու չէ այս դատը տեսնելու, եւ ուստի Վերաքննիչ Ատեանի որոշումը, (Նախնական Ատեանի տուած վճիռը) բեկանելու մէջ, օրինաւոր է, եւ մենք կը հաստատենք զայն, եւ կը մերժենք դիմումը»:

Կը սպասուէր բնականաբար որ եկեղեցիի եպիսկոպոս մը, թէ իսկ «փիլոնագուրկ եւ կախակայեալ», կորսնցնելէ վերջ բազմիցս անգամ իր իսկ բացած դատերը Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեաններուն առջեւ, եւ դատապարտուելէ վերջ իր Միաբանութեանէն, եկեղեցիի Բարձրագոյն Իշխանութենէն եւ ամբողջ ազգին բարոյական կարծիքին առջեւ, քաշուէր հրապարակէն, գէթ մոռցնել տալու համար Միաբանութեան եւ Հայութեան անունին պատճառած իր ահաւոր վնասները: Բնական այս ակնկալութեան հակառակն է որ կը պատահի դժբախտաբար: Արդարութեան եւ Օրէնքի առջեւ կորսնցնելէ վերջ, Տէրտէրեան Նպս. կը դիմէ անուղիղ եւ անխոստովանելիօրէն ապօրէն միջոցներու. միտքեր պղտորելով եւ աչքեր շլացնելով ուշացնել կ'աշխատի Սրբայական Հրովարտակի ստացումը:

Տէրտէրեան Նպս. կը շարունակէ «յերկուս հետս կազալ», ժողովրդային բացատրութեամբ՝ երկու լարի վրայ խաղալ: Մինչ մէկ կողմէն երկրի Վեհապետին աղիոգորմ հեռագիրներ կը տեղացնէ Ս. Աթոռոյս ընտրեալ Պատրիարքը եւ անոր կողքին աշխատող զինուորներալ Միաբանութիւնը ներկայացնելով իբրեւ «վտանգաւոր համայնավարներ» զորս «մաքրագործելու» համար լիազօրութիւն կը խնդրէ, միւս կողմէ իջմիածին գացողներու հետ նամակներ կը դրկէ Վեհ. Կաթողիկոսին եւ տարբեր տարագով կը ներկայացնէ նոյն անձերը: Այս իրողութեանց տեղեակ կ'ըլլանք առ Վեհ. Քաղաւոր ղրկած իր հեռագիրներէն ինչպէս նաեւ իջմիածնէն անցած բարեկամի մը նամակէն, ուղղուած Սրբազան Պատրիարքին, ուր ի միջի այլոց կ'ըսուի. «Եղիշէն (Վեհափառին գրած) այդ նամակին մէջ կը գրէր որ իբր թէ դուք (կ'ականարկէ Սրբազան Պատրիարքին) (այսինչի) միջոցաւ մարդ էք վարձեր որ զինք սպաննէք, դուք իբր թէ դաշնակցականներուն հետ համաձայնեք էք Անթիլիասի հետ բարեկամանալ եւ ճանչնալ Զարեհը եւ նման բաներ...»:

Զարութիւնը յաճախ այսպէս ինքզինք կը հերքէ, արդարութեան խնայելով այդ տաղտուկը:

Դեկտ. 8ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը՝ պետութենէն ճանչցուած Տեղապահի իր հանգամանքովը, Դեռ. Տ. Սուրէն Նպս.ը՝ Միաբանական Ընդհ. Ժողովի Փոխ-Նախագահի իր հանգամանքով, Դեռ. Տ. Շնորհք Նպս.՝ իբրեւ Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ, Հոգ. Տ. Զաւէն Վրդ. Զինչինեան՝ Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ Փոխ-Ատենապետը, Հոգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Գաբրիէան՝ Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ Քարտուղարը, այցելեցին քաղաքիս Կառավարիչին եւ յանձնեցին անոր Վճռաբեկ Ատեանի վաւերացեալ դատավճիռը եւ խնդրեցին որ ընթացք տրուի պատրիարքական ընտրութեան պետական ճանաչման գործողութեանց, որոնք կասած էին անցեալ Մարտ 20էն ի վեր, բացուած դատերու պատճառով: Այժմ կը սպասուի այս գործողութեանց աւարտման եւ Սրբայական Հրովարտակի շնորհման:

Մինչ այդ Տէրտէրեան Նպս., նստած յԱմման, կը շարունակէ իր պայքարը անուղիղ միջոցներով, գործնականապէս անտեսելով իրեն եղած պաշտօնական եւ անպաշտօն ազդարարութիւններուն եւ շարունակելով «վնաս հասցնել Հայ եկեղեցուն եւ Երուսաղէմի Ս. Աթոռին»:

ԴԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

ԵՊԻՍԿՍՊՈՍՍ. ԿԱՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Ուխտիս Միաբաններէն, Հոգ. Տ. Ասողիկ Ծ. Վրդ. Ղազարեան, Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ որոշմամբ արժանացաւ եպիսկոպոսական բարձր կարգին, շնորհաբաշխութեամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի:

Հայր Ասողիկ կուսակրօն քահանայական կարգն ընդունած էր 1932ին եւ անկէ վերջ թէ Ս. Աթոռոյ մէջ եւ թէ արտասահման իր ծառայութեան ընթացքին յայտնաբերած էր նուիրումի անկեղծ ոգի: Վեհափառ Հայրապետը զինք նշանակած էր Հայրապետական Պատուիրակ Հեռաւոր Արեւելքի:

Եպիսկոպոսական ծեռնադրութիւնը կատարուեցաւ Նոյեմ. 24ի Կիրակին: Հայր Ասողիկի հետ նոյն բարձր կարգին արժանացած են նաեւ Հոգ. Տ. Բարզէն Վրդ. Վարժապետեան, որ վերջերս ընտրուած էր Առաջնորդ Հայոց Դպրոցներու թեմին: Ինչպէս նաեւ Ս. Էջմիածնի Միաբաններէն եւ Թիֆլիզի Առաջնորդ Տ. Կոմիտաս Վրդ. Տ. Ստեփանեան, Վեհին հաճութեամբ եւ Թիֆլիզի Եկեղեցական Մարմիններու խնդրանք: Վերջին երկուքն ալ իրենց կրօնական ուսմունքը առած էին Երուսաղէմի Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի մէջ:

Դեր. Տ. Ասողիկ Եպս. Դեկտ. 5ին մեկնած է Կեդրոնական Ասիոյ վրայով՝ Հընդ-կաստան, Կալկաթա, որ ասկէ վերջ իր իրաւասութեան սահմանին մէջ պիտի իյնայ, եւ ապա մի առ մի պիտի այցելէ իր ճամբուն վրայ, Սինկաբուր եւ Զակարդա, հուսկ ապա հասնելու համար իր տեղը Սիւնի, Աւստրալիա:

ՍԻՈՆ, յանուն Պատրիարք Հօր եւ Միաբանութեան, կը շնորհաւորէ Եկեղեցւոյ նոր հոգեւոր իշխանները եւ կը մղթէ իրենց առաջնորդական ծաղկեալ գործունէութիւն իրենց պատկան վայրերուն մէջ:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐ ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ Տ. ԿԻՐԵՂ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՇԻՐՄԻՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

6 Նոյեմբեր, 1957 թ., Թեհրան

Ամենապատիւ Տ. Տիրան Արքեպիս. Ներսէսեան

Պատրիարք Ս. Երուսաղէմայ Հայոց

Ամենապատիւ Ս. Հայր,

Խորին յուզմունքով եւ արցունքոյ ալիքով կարդացինք Սիւնի Ցուլիս-Օգոստոս 1957 թ. համարում լոյս ընծայուած Ս. Աթոռոյ Երանաւոր Պատրիարք Տ. Կիրեղ Իսթայլեանի — տղերս ստորագրողի կրօնք եղբոր՝ շիրմաբարին բացման արարողութեան մասին:

Հեռաւոր այս վայրէն, քոյլ տալէ, սոյն համեստ տղերով, իմ ու մեր գերդաստանի կողմից, մեր անհուն երախտագիտութիւնն յայնեղ նախ՝ Զերդ Ամենապատեալութեան եւ Ս. Յակոբի Միաբանութեան, Զեր աշխարհային բարի ուստիութեան համար, ապա՝ տղերս լոյս այն յարգարժան կազմակերպութիւններին եւ ազգայնաց, որոնք ամենայն յոծարկամտութեամբ ընծայարեցին իրենց լաւագոյնը, հանդիսաւոր այդ օրուան՝ ծաղկազարդելով իմ յունեմ անմոռաց եղբոր դամբարանը:

Անեղծական եւ յասուկ երախտագիտութեան խօսք ունինք յայնեղու նաեւ ազնուագործ Տիրան Պ. Հինդեանին, իր յունեմ յիշատակելի նուիրագործման համար, որ Աստուածապաշտ մեծահոգութեամբ՝ հոգացել է շիրմաբարին ամբողջ ծախքը: «Թող երկնի արայութեան երանութիւնը շնորհուի Հինդեան գերդաստանի համայն ննջեցեցեց»:

Ի վերջոյ եւ ի խորաց սրտէ, մաղբում ենք Աստուծային օրհնութիւն եւ արեւաստիւն Զերդ Ամենապատեալութեան եւ Ս. Յակոբի Միաբանութեան, ինչպէս նաեւ յարգելի Տիրան Պ. Հինդեանին եւ համայն Երուսաղէմայ ազգայնաց:

Խոնարհաբար

Մեծամ Զերդ Ամենապատեալութեան
ԴԺՈՒՆԻ ՕՇԱՆԵԱՆ (ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՄԱՍՆԱԿԻ ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ ՄԷՋ

Նոյեմբեր 19-ին սկսեալ պաշտամունքները դադար առին Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարի մէջ եւ սկսանք մեր առօրեայ ժամերգութիւնները եւ Ս. Պատարագները կատարել Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, որովհետեւ ձեռնարկուեցաւ մասնակի նորոգութիւններու Ս. Յակոբէն ներս։ Այս մասին աւելի ընդարձակօրէն պիտի անդրադառնանք պաշտօնաթերթիս յառաջիկայ թիւերէն մէկուն մէջ։ Այս առթիւ սա չափը կ'ուզենք ըսել որ նախ նորոգուեցան տաճարի բոլոր պատուհաններու փեղկերը, որոնք բոլորովին հինցած եւ գրեթէ փճացած էին տարիներու գործածութեամբ։ Անոնք փոխարինուեցան երկաթեայ նոր փեղկերով։ Ս. Յակոբայ տանիքին կից Առաքելոց մատրան արտաքին պատերը, որոնք վանուցս հնագոյն պատերը կը նկատուին «քէօհլէ» եղան։

Ապա Ս. Մինասի մատուռը, որ Ս. Յակոբայ Տաճարին կից անոր հնագոյն մասն է, նորոգուեցաւ. վար առնուեցան պատերուն ձեւերը, որոնք խոնաւութենէն թուլցած եւ թափթփած էին, եւ երեսան եկան եկեղեցւոյ հին պատերը որոնք հիւստած էին առաւելաբար անհարթ քարերէ, որոնց անհարթութիւնը աւելի շեշտուած էր դարերու ճնշման եւ խոնաւութեան պատճառած կտրատումներով։ Անոնք վերստին չճծկուեցան, այլ խնամքով մաքրուելէ վերջ՝ առանց եղծելու քարերու հնադրոշմ նկարագիրը, «քէօհլէ» եղան։

Իսկ Մայր Տաճարի նաւին սայլարները որոնք մաշած եւ բրտացած էին դարերու կիրարկութեամբ, բոլորովին վերցուեցան եւ եկեղեցւոյ ամբողջ յատակը ազնիւ մարմարով սալարկուեցաւ։ Այս առթիւ պատահական պեղումներ եւս կատարուեցան թէ՛ Ս. Մինասի մատրան մէջ եւ թէ՛ Ս. Յակոբայ յատակին վրայ, եւ երեսան եկան հետաքրքրական եւ պատմական արժէք ներկայացնող գերեզմաններ եւ մոզայիքներ որոնց մասին հանգամանօրէն եւ պատկերներով կ'անդրադառնանք յառաջիկային։ Եկեղեցին պատրաստ էր արդէն պաշտամանց համար Ս. Յակոբ Մծբնայ հայրապետի նախատօնակին՝ Դեկտ. 27ին։

ՃԱՇԿԵՐՈՅԹ Ի ՊԱՏԻ ԶՈՐԳԱՆԱՆՈՒ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ

Դեկտ. 18, Չորեքշաբթի օր տօնական օր մը եղաւ երուսաղէմ քաղաքի համար, որովհետեւ իր երիտասարդ թագաւորը իրեն պաշտօնական այցելութիւն տուաւ։ Օրեր առաջ քաղաքը եռուզեռի մէջ էր։ Յաղթական կամարներ կը շինուէին քաղաքի բոլոր պողոտաներու եւ գլխաւոր փողոցներու վրայ, պաշտօնական կազմակերպութիւններու եւ հաստատութիւններու կողմէ։ Ս. Աթոռոյս վիճակուած էր իր կամարը կառուցանել Դեթսեմանիի Չորին մէջ, Ս. Աստուածածնայ տաճարին առջեւ։ Ամենէն աչքի զարնող կամարներէն էր իր կառուցուածքով եւ արքայական հսկայ թագի վրայ թագաւորի մեծկակ նկարով։

Ս. Աթոռոյս կողմէ քաղաքիս օղակայանը գացին թագաւորը դիմաւորելու համար Պատր. Փոխանորդ Դեր. Տ. Սուրէն Եպս., Լուսարարապետ Դեր. Տ. Շնորհք Եպս. եւ Աւագ Թարգման Հոգ. Տ. Վազգէն Արքեպիսկոպոս։ Օղակայանը լեցուած էր պաշտօնական հիւրերով, եւ ժողովուրդի մեծ բազմութեամբ։ Քաղաքէն օղակայան տանող 7 քիլոմէթրոնոց ճամբան կամարներով զարդարուած էր եւ հազարաւոր աշակերտներ եւ սկաւտական խումբեր շարուած էին ճամբուն երկու եզերքները զանազան համազգեստներով։ Այստեղ էին նաեւ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի, Հայ Երիտասարդաց Միու-

Յեան, Հայ Բարեօրական Միութեան եւ Հայ Մարմնակրթական Ընդհ. Միութեան արհիւրեր իրենց տարազով եւ դրօշակներով: Ժամը 12.30ին հասաւ արքայակիր օդանաւը, եւ երբ սանդուխին վրայ երեւցաւ երիտասարդ եւ շնորհալի թագաւորը՝ ողջունուեցաւ ամենքի խանդավառ ծափերով եւ ազգային երգով, զոր նուագեց պետական գինուորական նուագախումբը: Թագաւորը աչքէ անցնելէ վերջ զօրաց ջոկատ մը, առաջնորդուեցաւ օդակայանի հիւրանոցը ուր բոլոր պաշտօնական հիւրեր մօտեցան եւ բարի գալուստ մաղթեցին իրեն ձեռք թօթուելով: Ապա ինքնաշարժներու հսկայ թափօրով առաջնորդուեցաւ հօթել Ամպասատօր, համբան եւ պանդոկին առջեւ արժանանալով ժողովրդային խանդավառ ծափերու եւ ուրախութեան բացազանցութիւններու:

Ժամը 1.30ին Դաղաքապետարանը մեծ հաշկերոյթ մը պատրաստած էր վերոյիշեալ հօթէլին մէջ: Ներկայ էր քաղաքին ամբողջ ընտրանին, հոգեւորական, զինուորական, առեւտրական եւ քաղաքային պաշտօնեաներ եւ նախարարական կազմը, որ Թագաւորին ընկերացած էր Ամմանէն այս մեծ այցելութեան ընթացքին: Պատրիարքարանէս ներկայ էին հաշկերոյթին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսարարապետ Դեր. Տ. Շնորհք Եպս. եւ Պատր. Փօխանորդ Դեր. Տ.: Սուրէն՝ Եպս.: Եղան հառախօսութիւն:

Տեսարան մը արհալական նաշկերոյքէն

Պատկերին մէջ ձախ աղկիւնը կ'երեւի Թազաուրը, եր' տաւաղը դէմով, եւ Սմէն. Գաւառի Հայրը խորին հոգեւորականաց սեղանին վրայ:

ներ, որոնց պատասխանեց թագաւորը: Ապա նոյն շրախումբով եւ փառաւորութեամբ մեկնեցաւ Ամման ինքնաշարժով: Ճամբուն վրայ նոյն կամարները եւ նոյն խանդավառ արտայայտութիւնները շարունակուեցան ժողովուրդին եւ անծայր դպրոցական աշակերտներու կողմէ: Արեւոյ թարգմանչաց վարժարանի աշակերտութիւնը գիրք գրաւած էր Գեթսեմանի ծորը մեր կամարին բով. լառիկաց եկեղեցիին առջեւ կար իրենց կամարը իրենց աշակերտներով: Ամեն. Ա. Պատրիարք Հայրը միւս բարձրատեսի՜հան հիւրե-
բու հետ հետեւեցաւ թագաւորի շքերթին մինչեւ Ինթանիա ուր Յունաց Պատրիարքը
հրաւիրեց զինք եւ իրեն ընկերացող եպիսկոպոսները Բնթանիոյ իրենց վանքը ուր մտե-
լիմ եւ եղբայրական զրոյց ունեցան հանդերձ պատուասիրութեամբ: Արքայական նա-
խորդ ընդունելութեանց մասնակցողներու վկայութեամբ երուսաղէմ քաղաքի այս ըն-
դունելութիւնը բացառիկ եւ աննախընթաց էր եղած իր սիրելի թագաւորին համար:
Աստուած պահէ մեր երիտասարդ արքան:

ABAR@

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԴԵՍՊԱՆԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Դեկտ. 14ին, Ամմանի Ամերիկեան Դեսպանը, Մր. Մէլլըրի եւ իր տիկինը, Երուսաղէմի Փոխ-Հիւպատոս Մր. Գիլկոր եւ իր տիկինը այցելութիւն տուին պատրիարքարանս: Նախ առաջնորդուեցան Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարը ուր Սմնն. Պատրիարք Հայրը անձամբ պտրտցուց եւ բացատրութիւններ տուաւ Սրբավայրի մասին, եւ ապա իրենց ցոյց տրուեցան մեր զանձատան թանկարժէք զգեստներէն եւ ձեռագիրներէն նմոյշներ: Պատուարժան հիւրեր առաջնորդուեցան պատրիարքարան եւ ունեցան մտերիմ խօսակցութիւն Պատրիարք Հօր հետ եւ վայելեցին Ս. Յակոբայ պատուասիրութիւնը: Գրեթէ ժամուկէս վանուցս մէջ անցնելէ վերջ ամենագոն տպաւորութեամբ հրաժեշտ առին Սրբազան Պատրիարք Հօրմէն:

ՊԷՅՐՈՒԹԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ՏՆՕՐԷՆԻՆ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՈՒ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՀԻՒՊԱՏՈՍՆԵՐՈՒՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Դեկտ. 23ին, Պատրիարքարանս այցելեցին Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի Տնօրէնը՝ Մր. Բիթըր Լէօնարտ եւ Երուսաղէմի Ամերիկեան Հիւպատոսը՝ Մր. Է. Պրրոտ, Անգլիական նախկին Հիւպատոսը՝ Մր. Վիլսըն եւ նոր Փոխ-Հիւպատոսը՝ Մր. Մաք Կրէկոր, որ եկած էր փոխարինելու մեկնող Հիւպատոսը: Այս առթիւ հիւրաբար մեր մէջ էին նաեւ Պէյրութի ծանօթ ազգայիններէն Տրթ. Գարեգին Թապուրեան եւ իր որդին՝ Արա: Լուսարարապետ Տ. Շնորհք Եպս. զանոնք առաջնորդեց Մայր Տաճար եւ տուաւ պատշաճ ծանօթութիւններ եկեղեցիի մասին: Ապա Պատրիարք Սրբազանը եւս Եկեղեցիի իւր ջանքով պատուական հիւրերուն ցոյց տրուեցան թանգարանիս արժէքաւոր եկեղեցական զգեստներ եւ սպասներ ինչպէս նաեւ մեծարժէք ձեռագիրներ: Ներկաներու համար մտքի եւ հոգիի իսկական վայելք մը եղաւ տեսնել այսքան մեծարժէք իրեր ուր արուեստի ճարտարութիւնը եւ նիւթին թանկ արժէքը զիրար գեղեցկապէս կը լրացնէին: Ապա մեծարգոյ հիւրերը մեծարուեցան պատրիարքարանի դահլիճին մէջ եւ մտերիմ խօսակցութենէ վերջ մեկնեցան լաւագոյն տպաւորութիւններով:

Ամեն. Ս. Պատրիարք իր հիւրերով, աջից՝ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի Տնօրէնը եւ Ամերիկեան Հիւպատոսը, իսկ ձախից՝ Անգլ. Հիւպատոսը:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Նորին Վեհափառություն, Հիսույն Ա. Թափառ, Դժ. 18 Դեկտեմբեր Երուսաղեմ իր այցելության առիթով, Քրիստոնեայ երեք զրկառու համայնքներու Ս. Ծննդեան ճակի օրերը, Արքայական բարձր հրահանգով յայտարարեց, ամբողջ բազմությունեան համար, պաշտօնական արձակուրդի օր:

Ս. Ծննդեան ճակերուն պիտի նուագէ՛ Արքայական նուագախումբը Քերպիկէմի մէջ, բաժնեներէ առաջ սպասող հանգութեան համար:

Ա.մ.ն. Պատրիարք Սրբազանը, յանուն Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքարանի եւ Երզնանի Հայ ժողովուրդին, հետեւեալ հեռագիրը զրկեց Երզնանի Հայրմական Թափառութեան Արքայական Պատրիարքին:

1957/12/22

معالي رئيس الديوان الملكي العالي المحترم - عمان

باسمي وباسم أخوية مار يعقوب وباسم الطائفة الأرمنية الأرثوذكسية بالأردن أرجو أن ترفعوا لمقام حضرة صاحب الجلالة الملك الحسين المعظم بأخلص آيات الشكر على تكريم جلالته وتلففه بشمول الطوائف المسيحية بسابغ عطفه بمناسبة أعياد الميلاد المجيد ضارعين إلى الله أن يحفظ جلالته ويأخذ بيده.

رئيس الأساقفة تيواتر زسويان

القائمقام والبطريرك المنتخب لطائفة الأرمن

الأرثوذكس بالقدس

(Թարգմանությունը արաբերէն ընդգրկն)

22/12/57

Նորին Վսեմություն

Արքունի Դիւանապետ

Ամման

Իմ եւ յանուն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ յանուն Յորդանանի Հայ ուղղափառ համայնքին, կը խնդրեմ որ Ներկայացնէ Նորին Վեհափառություն Հիսույն Թափառին խորին շնորհակալութիւններ, Նորին Վեհափառութեան Քրիստոնեայ համայնքները իր հովանաւորութեան ներքեւ առնելու շնորհին համար:

Ս. Ծննդեան ճակին առիթով կ'աղօրենք Աստուծոյ որ իր Վեհափառութիւնը անսասան պահէ եւ արեւածաղիկն պարգեւէ:

ՏԻՐԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տեղապահ եւ Ընտել Պատրիարք Հայոց Երուսաղեմի

Նորին Ամենապատուություն, Պատրիարք Սրբազան Հայր, Նոր Տարւոյ եւ Ս. Ծննդեան Հաշտափառ ճակին առիթով հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կարգիկոսին Ամենայն Հայոց:

31 Դեկտ. 1957, Երուսաղեմ.

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կարգիկոս Ամենայն Հայոց

Էջմիածին

Նոր Տարւոյ եւ Ս. Ծննդեան ճակին առիթով, հանեցէք ընդունիլ խոնարհ շնորհաւորութիւններ իմ եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան կողմէ:

Կ'աղօրենք որ Տեք մեր Յիսուս Քրիստոս Ձեր Սրբութիւնը հաստատ պահէ Ձեր սուրբ զօրծին մէջ:

Խոնարհ յարգանքով եւ սիրով

ՏԻՐԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շառնակալեցան անցնող երեք ամիսներու ընթացին կանոնաւորաբար տօնական ճանդիսութիւններ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի եւ Տնօրինական Ս. Տեղեաց մէջ, յարակից քաղաքներով: Կը յիշատակենք անցնող զլիսաւորներ միայն:

ԽԱՉԱԿԱՆՔ

Շաբաթ 28 Սեպտ. ին խաչմերուցի մեծահաւորէն նախատեսակը պաշտօնեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսացան էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որ նախատեսակէն ետք Ս. Խաչմերուցին մատուցեց հանդիսի փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Նորին Ամենապատուութիւնը նախագահեց նաև գիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնաւորաւ աւագութեան:

Սեպտ. 29 ի կիրակին, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մեծ հանդիսաւորութեամբ Սուրբ Պատարագը մատուցեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը եւ քարոզեց՝ ներկայացնելով խաչը իրրև զոհողութեան ու փրկութեան խորհրդանիշ մը միանգամայն: Իրեն կը ողբասրբէին Տ. Զաւէն Վրդ. եւ Տ. Վազգէն Արեղան: Քարոզէն ետք, ըստ ընկալեալ սովորութեան, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյս եւ ազգիս բարեբարները կարապետ եւ Գրիգոր Մելիքեաններու հոգիներուն ի հանդիստ, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանի: Ս. Պատարագէն ետք, Միաբանութիւն եւ ժողովուրդը երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան, ուր Ս. Պատրիարքը բաժնեց ներկաներուն օրհնութեամբ նշխարներ:

— Կէսօրէ վերջ, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ խաչմերուցի մեծահաւորէն Վեղաւորանքը, ի ներկայութեան հոծ բազմութեան, Հանդիսացան էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

Վ. Խ. Հայրապետի Գաւազանքի Ծառիկաւոր

Հոկտ. 6 ի կիրակին, Ս. Յակոբեանց Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ՝ Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի Օծման Բ. տարեգարմին առթիւ: Ժամարան էր Հոգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Գարիկեան: Քարոզեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը (սեւ Սիոն, Հոկտ. - նոյ., էջ 257), եւ նախագահեց Հայրապետական մաղթանքի արարողութեան:

● Շր. 12 Հոկտ. — Ս. Գեորգայ զօրավարին: Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնաւորաւ առաւօտեան ժամերգութեանէն ետք, Միաբան Հայրեր, Գեր. Տ. Նորայր Եպս. Պողոսեանի գլխաւորութեամբ, մեկնեցան Ղպտոց Ս. Գեորգայ վանքը, ուր մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը: Ժամարան էր Հոգ. Տ. Օնան Արք. Գապագեան: Քարոզեց Գեր. Հանդիսապետ Սրբազանը, օրուան Առաքելական ընթերցումը ունենալով իրրև նիւթ (Բ. Կորն. Ա. 3-7), եւ բացատրեց թէ Քրիստոսի համար ա-

ռաւելագոյն շարժարանք կրողը պիտի ունենայ նաև առաւելագոյն միջնարանութիւն եւ վարձատրութիւն: Ս. Պատարագէն ետք, Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Ղպտոց Հոգ. Տեղեան:

Տօն Վարագայ Ս. Խաչին

Տօնին նախօրեակի կէսօրէ վերջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարժաւորաւոր մատուցեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտօնեցաւ նախատեսակը մեր վերնամաստան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս թափօրապետ էր Հոգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Գարիկեան:

Հոկտեմբեր 13 ի կիրակին, գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Յարութիւն. Բ. Գողգոթայի վերնամաստան մէջ: Ապա, Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան մատուցեց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գիւրեղեանին վրայ եւ քարոզեց, ընտան ունենալով օրուան ծաղու Աւետարանէն «Այլ ինձ քաւ լիցի պարծիլ, բայց միայն ի խաչ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Գալատ. 2. 14), խօսելով նաև օրուան տօնին ծագման շուրջ:

Տօն Մերոյ Թարգմանաց եւ Խոգեհանգիստ Կիւլալեկեանց

Շաբաթ 26 Հոկտ. ին, հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին վրայ: Պատարագէն եւ քարոզեց Հոգ. Տ. Թարգոմ Վրդ. Մանուկեան, զուգահիշելով թարգմանիչներու ապրած դարուն եւ ներկայ դարուն ու երբակայնելով թէ մեր թարգմանիչ վարդապետները եղան իսկական շրջանը որդիներ: Օրհնեցմէ ճառագայթող յորտ լիցուցած էր նաև իրենց դարաշրջանը, ուր մեր ապրած օրերէն նուազ էր մեղքին ու չարին ազդեցութիւնը: Ու խօսեցաւ նաև սրբութեան խորհուրդին շուրջ: Ըստ ընկալեալ սովորութեան, Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյս մեծ բարերար Վսեմ. Գալուստ Պէյ կիւլալեկեանի, ինչպէս նաև իր տիկնոջ եւ ծնողաց հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

● Շր. 2 Նոյ. — Ս. Նոյի արեւմտեան տօնին առթիւ, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի դաւթիւն՝ Ս. Յովհ. Աւետարանիչի հայապատկան մատան մէջ:

Գիւս Խաչ

Շր. 9 Նոյեմբերի կէսօրէ վերջ, Միաբանութիւնը, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, շարժաւորաւոր մատուցեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Գիւս խաչի արարողային կից՝ Ս. Գր. Լուսաւորիչ հայապատկան եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնեցաւ օրուան նախատեսակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն

ներս: Թափօրացիներն էր Դեր. Տ. Շնորհք եպոս. Դալուստեան:

10 Նոյեմբերի կիրակիին, գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան և Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Լուսաւորիչ: Ժամարարն էր. Պէշոտեմէն հիւրարար Ս. Աթոռ ժամանած, Հոգ. Տ. Գիւտ Արդ. Նազդաշեան: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ երազարձ մեծահանդէս ժամօր՝ Քրիստոսի Սուրբ Գերեզմանին և ապա Պատանառնիւն շուրջ, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որ ամպհովանի տակ Ս. Խաչատրայտի ճանաչագող ժասունքով կ'որհնէր Տաճարը լեցնելով հոգեպաշտօնիւնն ու Ս. Թորգոմանչաց Վարժարանի բովանդակ ուսանողութիւնը: Թափօրը վերջացաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Խրիմեան Հայրիկի Յիշատակ

17 Նոյ.ի կիրակիին, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Վազգէն Արդ. Գրգորայեան: Քարոզից Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որ անդրադառնալէ ետք եւրէկուան Ամենայն Որբոց տունին, խօսեցաւ Խրիմեան Հայրիկի կեանքին ու գործերուն մասին, և Ս. Պատարագէն ետք նախագահեց անոր մահուան յիշատակին առթիւ կատարուած հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին:

● Շր. 23 Նոյ. — Տօն Ս. Լրեւանապետացի: Առաւօտեան ժամերգութիւնն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան Ս. Լրեւանապետեան եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Օհան Արքայաջ Գաւազեան: Ըստ ընկալի սովորութեան, Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյս բարերարներ Աղաւնի ձէվահիրճեանի և զաւակաց հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր: Ապա Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ վանուց տեւաբարանին մէջ՝ Տեսուչ Հոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանի կողմէ:

● Դշ. 4 Դեկտ. — Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը ի Ս. Լրեւանապետեան մատուցեց Հոգ. Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուէլեան: Ս. Պատարագէն ետք՝ ըստ ընկալի սովորութեան, կատարուեցաւ հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռոյս բարերար կիւլլապի կիւլլապեանի և կիւլլապեան գերդաստանի համայն ննջեցելոց հոգիներուն համար, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ:

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

● Կիր. 22 Դեկտ. — Քաղաքիս Ամերիկեան Հիւպատոսարանի կազմին կողմէ, Ս. Ծննդեան տունին առթիւ սարքուած թէյասեղանի երեկոյթին ներկայ եղաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

● Եշ. 26 Դեկտ. — Կէսօրէ առաջ, Եւրոպացւոց Ս. Ծննդեան տունին առթիւ, Պատր. Փոխանորդ Գեր. Տ. Սուրէն Սրբազանի գլխաւորութեամբ,

Թեմար, Միաբան Հայրեր շնորհաւորական այցելութիւն տուին Ֆրանչիսկեանց Միաբանութեան կիւսթոսին և Հատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին:

— Իսկ Լուսաւորացեալ Գեր. Տ. Շնորհք եպոս. ընկերակցութեամբ մի քանի վարդապետ Հայրերու, շնորհաւորութեան գնաց Անկլիքան Գեր. Արքեպս.ին, Պապական Նուիրակին, Ամերիկեան, Անգլիական և Լիբանանեան Հիւպատոսներուն:

— Նոյն առթիւ, Հոգ. Տ. Հայկասեր Վրդ., հետն ունենալով մի քանի Հոգ. Հայրեր, այցելեց Յոյն և Հայ Կաթոլիկ Մեծաւորներուն, Մարտիրոս եպս.ին և Լուսեակեաններուն երէցին:

● Ուր. 27 Դեկտ. — Քաղաքիս Շմիթ Աղջկանց Քօլէճի վերատեսուչ և բաղմանայ պաշտօնեայ Հայր Սօնէնին յաղարկաւորութեան, ի զմաց Պատրիարքարանիս, ներկայ գտնուեցաւ Հոգ. Տ. Զաւէն Վրդ. Չինչիւնեան:

● Կիր. 29 Դեկտ. — Քաղաքիս Սապէնա Պիճիգական Օղանաւային Ընկերութեան Տնօրէնութեան կողմէ Ամպասատոր Պանդոկի մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ եղան Հոգ. Տ. Զաւէն Վրդ. Չինչիւնեան և Տիար Կ. Հինգիսեան:

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿ

ՄԿՐՏԻՉ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԽՐԻՄԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ 50-ԱՄԵԱՍ ՀԱՆԳԻՍՈՒԹԻՒՆ

14 Դեկտ. 1957 Շաբաթ երեկոյեան, Ս. Յակոբեանց Մշակութային Յանձնախումբի կարգադրութեամբ, Ժառ. վարժարանի հանդիսարանին մէջ կատարուեցաւ Խրիմեան Հայրիկի մահուան յիշատակին նուիրուած յիշատակի երեկոյթ մը՝ նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, և ի ներկայութեան բովանդակ Միաբանութեան, ուսանողութեան և ժողովուրդի ստուար բաղմութեան:

Հանդէսը բացուեցաւ յ. մ. ժամը 7.30ին՝ արքայական քայլերգով, որմէ ետք ժառանգ. վարժարանի քարեջան Տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուէլեան ըրաւ բացման խօսքը. ապա իւրաքործուեցաւ գեղարուեստական յայտագիր մը:

Երգչախումբը գեղեցկօրէն կատարեց «Ամէն Հայր», «Հայրիկ, Հայրիկ» երգերը և «Էջմիածինն ի Հօրէ» շարականը. Արտաստուեցան Դ. Վարուժանի «Կերթամ աղբիւր լոյսի» և Խրիմեանի «Սերմանացանին աղօթքը» ոտանաւորները. Կատարուեցան նաև Խրիմեանի զանազան գործերէն ընթերցումներ:

Օրուան բանախօսներն էին Հոգ. Տ. Կիրեղ և Տ. Զաւէն վարդապետները. որոնցմէ առաջինը ներկայացուց Խրիմեանը որպէս գործիչ (սեւ էջ 302) և երկրորդը՝ Խրիմեան որպէս գրագէտ (սեւ էջ 305):

«Տէր կեցո» մաղթերգէն ետքը, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ըրաւ հանդէսին փակումը. ներկաները հոգեկան բաւարարութիւն ստանալով գոհունակութեամբ մեկնեցան Տէրունական Աղօթքի միաբերան երգեցողութիւնէն ետքը:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 1957 տարւոյ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եւ այլ Սրբալայրերու տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները:

1. — Կ. Պալեսցի Օր. Վարդանուշ Պարսեան ձեռք մը ժամաւարի լրիւ զգեստ (շուրջաւոր, փութուրար, վահաս, բազպան եւ գոտի) կը նուիրէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
2. — Երուսաղէմեանկ Տիարք Պետրոս Հինգրեան եւ Յ. Թապուրեան հինգ հնդկական ծաղկամաններ կը նուիրեն Ս. Գերեզմանին:
3. — Երուսաղէմէն Տիկին Ազնիւ Հինգրեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին կը նուիրէ երկու արծաթեայ ծաղկամաններ եւ պարակական դորդ մը՝ ի յիշատակ մօրեղբոր՝ Տիգրան Փափագեանին:
4. — Քէմալցի Տհ. Հայկունի խաչատուրեան Ս. Գլխադրի ձեռագործ վարագոյր մը կապոյտ աստիւտ վրայ, հետեւեալ յիշատակագրութեամբ. «Յիշատակ է Ս. Գլխադրի. 1957. Տիկ. Հայկունի Խ. խաչատուրեան Բեմախցի»:
5. — Հալէպէն Տիկ. Արուսեանկ Պատուէրեան կը նուիրէ մէկ քանթիլ ձեռագործ, մասի պնակի ծածկոց:
6. — Մինայէն (Թրիբուի) Տիկ. Մարի ձիւլէկեան մասի պնակի ծածկոց մը կը նուիրէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
7. — Տիկ. Զարուհի Ֆարանեան կորփուրայ մը Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
8. — Տիկ. Մարիամ Պապեան խաչի (ձեռաց) բռնիչ մը Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
9. — Ուն, ճերմակ ձեռագործ կորփուրայ մը Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
10. — Պաղտատցի Տիկ. Զարուհի Սարգիսեան 6 կանգուն կապոյտ թաւիլ կը նուիրէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
11. — Հալէպէն Այնթապցի Տհ. Նեկտար Բաթանեան մէկ Այնթապի գործ գրակալի ծածկոց:
12. — Երուսաղէմէն Ակնցի Տիկին Մէրի Քէօրօլլանեան մէկ կանաչ նոր զարդի չապիկ:
13. — Երուսաղէմէն Այնթապցի Տիկին Մարի Շէօմէլեան մէկ Բաղ կապոյտ փութը չապիկի զարդի:
14. — Պէյրութէն Ատանայի Տիկին Գլխադրի Փիլոյեան կը նուիրէ Սկիհի ձեռագործ ծածկոց մը, բանուած Ս. Գլխադրին, լեցուածք գործ մետաքս Բիլիպ Սալքինի վրայ:
15. — Հալէպէն Ուրֆայի Օր. Նուարդ Քուտանեան կը նուիրէ թաւիլէ ձեռաց խաչի բռնիչ մը:
16. — Երուսաղէմէն Այնթապցի Պր. Կարպիս Սէմէրճեան կը նուիրէ հնդաթահեան աշտանակ մը, ի յիշատակ իր եղբոր Սարգիսին՝ Ս. Սարգսի տունին առթիւ:
17. — Այնթապցի Տհ. Լուսիա Պելիզըրըզեան Սկիհի ծածկոց մը, բանուած Բիլիպ Սալքինի վրայ:
18. — Ուստուր Տհ. Զուարթ Պեղճեան ձեռագործ կորփուրայ մը:
19. — Տիկին Մարի Տէմիրճեան՝ ասեղնագործ խաչի բռնիչ մը:
20. — Պաղտատէն Օր. Վիքտորիա Լալիեան՝ փուլի գործ ճերմակ կորփուրայ մը:
21. — Պէյրութէն Սսեցի Տիկ. Վարդուհի Միւնասեան՝ փուլի գործ ձեռաց խաչի բռնիչ մը:
22. — Պէյրութէն Հաճընցի Տիկին Մաքրուհի Քարալէրեան ասեղնագործ խաչի բռնիչ մը:
23. — Պաղտատէն Մարգարիտ Թէրզեան, Ար. շալոյս, Մելքոն եւ Արիս Պատալեան կը նուիրեն չորս կտոր մասի պնակի եւ այլ ծածկոցներ:
24. — Պէյրութէն Ատիամանցի Տիկ. Զարուհի Գաղանեան կը նուիրէ Ս. Գլխադրին մէկ մետաքսեայ լինթէպի գործ Ատենի Աւետարանի ծածկոց:
25. — Պէյրութէն Տիկ. Թամամ Պոյաճեան կը նուիրէ մէկ Ատենի Աւետարանի ծածկոց:
26. — Ատտիս Ապէպայէն Ա. Իսկենտէրեան կը նուիրէ մէկ թաւիլի գործ կորփուրայ:
27. — Ատտիս Ապէպայէն Գալուստ Մալեան կը նուիրէ մէկ Ատենի Աւետարանի ծածկոց:
28. — Ռասուլայէն Պր. Յակոբ Շահինեան կը նուիրէ սունալուայի անձնոց մը:
29. — Խարբերդցի Տիկին Աղանէ Կանդելեան կտոր մը եկեղեցական զգեստոց:
30. — Երուսաղէմէն Գուրգյէլէնցի Այրի Տհ. Փարիս Քէօլէեան կը նուիրէ լման ձեռք մը պատարագիլի զգեստ իր բոլոր մասերով (շուրջաւոր, փութուրար, բազպաններ, չապիկ, անձնոց եւ կորփուրայ), ու երկու գրակալի ծածկոցներ:
31. — Ամերիկայէն Տէր եւ Տիկին Պաղ. Պաղտիկեան (Հարթֆըրս), կը նուիրեն փուլի գործ, իրենց իսկ ձեռքով գործուած սկիհի ծածկոց մը:
32. — Միսաք եւ Լուսաձին Արփանեաններ կը նուիրեն վարագոյրցու 6 կանգուն կտոր, վառն Ս. Թորոս եկեղեցւոյ:
33. — Օր. Արշալոյս Լիմերզեան Ս. Յակոբայ կը նուիրէ արծաթաթիւ Աւետարանի բռնիչ:
34. — Պէյրութէն Օր. Լուսին Թապագեան կը նուիրէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին ճերմակ սալիքի վրայ փուլի գործ սկիհի ծածկոց մը:
35. — Ֆիլատէլֆիայէն (Միաց. Նահանգներ), Օրդ. Արաքսի Պուռնաղեան եւ Նի. Երթէն Օրդ. Զապէլ Դուկասեան կը նուիրեն չորս չապիկներ, վարագոյն մետաքս նիւթ, եւ երկու երկայն ուրարներ, ի յիշատակ իրենց ուխտաւորութեան կատարուած 1956ի Զատիկին:
36. — Պաղտատէն Վարդուհի խաչատուրեան կը նուիրէ երեք վարագոյրցու կտորներ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:
37. — Պաղտատէն Լուսին Լիմերեան կը նուիրէ մէկ վարագոյրցու կտոր:
38. — Պէյրութէն Տիկին Սապոնճեան կը նուիրէ ձեռաց խաչի ձեռագործ բռնիչ մը:
39. — Երուսաղէմէն Տիկին Լիլիկ Աղապարեան կը նուիրէ կենաց փայտի ճանաչիլի համար երկու կտոր նուրբ սրմա:
40. — Երուսաղէմէն Լիլիկ Մայրապետ Մամնեան կը նուիրէ վարագոյր մը Սուրբ Գերեզմանի դրան համար եւ զոյգ մը Սարկաւապի ինքնաձեռագործ վզնոց՝ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:

Լուսաւորապէս Ս. Արքայ

ՇՆՈՐՀ ԵՊՍ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Ս Ի Ո Ն

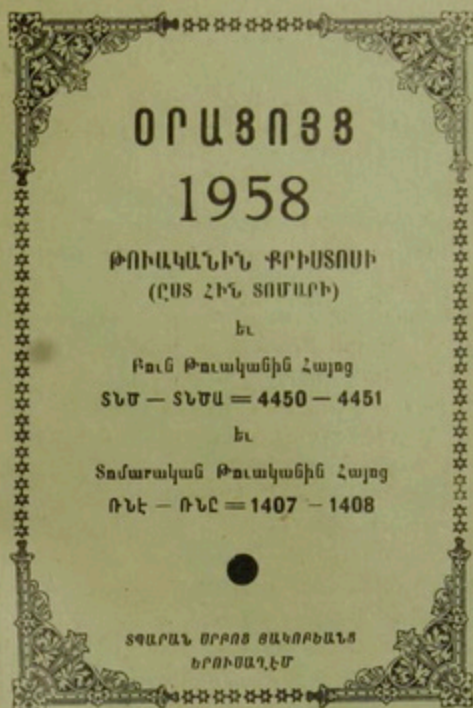
ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ 1957 ՏԱՐԻՈՅ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —		Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Սեւ գոյժը	283
ՍԻՐԱՐՓԻ ՏԵՐ ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ. — Վարդան		ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՓ. —	
Այգեկցիի վերագրուած խրատ մը	18	Նոր մատուռի հիմնարկէք Սոփիայի	
ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ. — Սեբաստիոյ Սուրբ		մէջ	113
Նշան վանքին հիմնադիրը	59	Նոր եկեղեցիի հիմնարկէք Շաւիլի	
Էջմիածին 1655ին (քրդմ.)	268	մէջ	113
Մ. ՄԱՐԵԱՆ. — Նարեկացու կեանքը	238,	Խարբուծի նոր եկեղեցին եւ հայերը	113
272		Օղլենքի նորաշէն եկեղեցին	163
ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ. —		ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ. —	
ԱՐՇԱՄ ՏԱՏՐԵԱՆ. — Նարեկ	14	ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ. — Միջնադարեան հայ	
Անցար ...	15	կոմպոզիտորներ 26, 187, 230, 276, 320	
ԱՐՇԱՆՈՅ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ. — Երեկոն		ԵՐԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —	
Արարատեան դաշտում	15	Դարոցական արդիւնք	39
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Աղաչանք	16	Օրմանեանի կարծիքը 1866 - 1877ի	
Քառեակներ	16	ՍԻՅԻ մասին	39
Դարուն	58	Սանակ Կարողիկոսին նամակը	114
Հայաստանին	100	«Դուք եք լոյս աշխարհի»	150
Չայնիդ դիմաց	152	Քելիմովի աստուածաբանական	
De Profundis	178, 315	գարոյրը Անգլիոյ մէջ	197
Մեր մեծագոյն փառքին	225	Լոգանի Կրօնական Համաշխարհային	
Գերգայնութիւն	261	ժողովը եւ Հայաստան-եայց եկեղեցին	245
ՋԱԻԷՆ Վ. Զ. — Ջգայնութիւն	17	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —	
Իսկալ	99	Երեսնամեայ վաստակ	1
Աչքերն խորունկ դիտելու (քրդմ.)	261	Ուխտաւորութիւնը	90
ԱՆԻԼ. — Աստուծոյ ասկ քոյրին	57	Կրթական մեր հունձքը	169
ՅԱԿՈԲ ԱՆՏԱՆԵԱՆ. — Տարեկարծ	98	Կրօնի մասին մոլոր տեսակետներ	
Գ. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Փառք Քիւր, Տեր	100	պատճառ մեր տաղանդներուն	217
ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՃԵԱՆ. — Վարդան Մա-		«Հաւատամք եւ ի մի միայն ...»	
միկոնեան	151	Սուրբ եկեղեցի»	249
ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱՋ. — Քարք	152	«Թշնամիք առն» քննադատութիւնը	298
ՀԱՄՍ ՍԱՀԵԱՆ. — Նայիբեան դալար		ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՓՈԽԱՐԷՆ. —	
բարդի	180	Բացման նախ՝ Ամեն. Ս. Պատրիարք	
***	180	Հոր, Միայն. Ընդհ. ժողովի ա-	
Կակաշ	224	ռաջին նիստին	137
***		ԿՐՕՆԱԿԱՆ. —	
ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱԹ. — Առասպել	224	ՇԵՐԷՔ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ. — «Սիրոն» որպէս	
կեանքը	261	կրօնական ամսագիր	6
ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ. — Սիրոյ խոս-		ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ. — Սայրափիլ եւ	
քերից	225	վերականգնել	52
Թ. — Աղօթք վասն Հայ եկեղեցւոյ	260	Ծնունդի երգը	312
ԳՐԱ. ԽՕՍԱԿԱՆ. —		ՏԻՐԱՆ ԱՐԲԵՊՍ. — Նոր Կիւրակէ	95
ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ. — «Ժամագիրք»	106	«Քանգի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս»	257
ՍՍՍ - ՎԱՆԻ. — «Միսրիկ Տաւիղ»	195	ԻՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. — եկեղեցի	96
ԳՐԱԿԱՆ. —		ՎԱՋԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. — «Եկայք	
ԹՈՐԳՈՄ ՎՐԴ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Գրա-	31	շինեսցուք սուրբ զխորան լուսոյ»	175
կան բաժինը «Սիրոն»ի մէջ			

Ազոբի Ս. Եղիշե վարդապետի Բրիստոլի		Քաղաքում՝ Դերագոյն Հոգեւոր Խոր.	
Այլակերպութեան տոնին առիւ	144	հուրդի նիստերի արձանագրութիւնից	38
Ազոբի Ներսէս Հայրապետի խաղաղի		Հաղորդագրութիւն Ս. Արթուր Դիւանէն	40,
օրհնութեան համար	173	73, 122, 205, 284, 326	
Ազոբի եւ օրհնութիւն Ս. Յովնանու		Երուսաղէմի Յունաց Պատրիարքի ըն-	
Ոսկեբերանին	221	րութիւնը	46
Ճառ Բարսեղ Հայրապետի	255	Կոնգակ՝ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրա-	
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ. —		պետի	49
Ն. ԵՊՍ. Մովսէս. — Սիրահայտայ		Ս. Արթուր ընտել Պատրիարք	65
Ս. Աստուածածին	279	Ընտրութիւն պատրիարքի Առաքելական	
ՄԱՏԵՆ Ս. ԳՐԱԿԱՆ. —		Ս. Արթուր	67
Ն. ԵՊՍ. Մովսէս. — (Խել) Յովնան.		Կենսագրական գիծեր՝ Ամեն. Տ. Տիրան	
ճեա Քիլուրանցի	157, 190, 234, 283	Արքեպ. Ներսիսեանի	69
ՄԵՐ ԹԵՄԵՐԷՆ. —		Ս. Արթուր Լուսարարապետի ընտրու-	
Բժիշկ Ն. Տէր ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. — Ասրպե-		րիւնը	72
հանի քեմի այսօր	110	Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ Ամեն.	
Յունաստանի հայութիւնը եւ Արեւելի		Տ. Տիրան Արքեպ.ի պատրիարք	
Հայոց Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին	241	ընտրութեան առիւ	74, 121
ՊԱՏՄԱ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —		Շնորհաւորական նամակներ՝ Ամեն. Տ.	
ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ. — Պապ Աբգարեան		Տիրան Արքեպ.ի պատրիարք ըն-	
22, 62, 101, 153, 181, 226, 262, 317		տրութեան առիւ	115, 160
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —		Տեղեկատուութիւն Ս. Տեղեց Դիւանի	87
Յուն. — Փետր. Ամսօրեայ լուրեր	41	Շնորհաւորական նամակ՝ Ամենայն Հա-	
Մարտ	»	յոց Վեհ. Հայրապետէն	89, 297
Ապրիլ — Մայիս	»	Դաւութ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան	
Յունիս	»	Խնամակալներուն այցելութիւնը	
Յուլիս — Օգոստոս	»	Պատրիարքարանիս	128
Սեպտեմբեր	»	Պատրիարքական Փոխանորդի նշանա-	
Հոկտ. — Նոյեմբ.	»	կում	132
Դեկտեմբեր	»	Հոգ. Տ. Թարգոմ վրդ. Մանուկեանի	
ՏԻՐՈՒՆԻ. —		այցելութիւնը Սուրիա եւ Լիբանան	198
Դերեւիկ Դեմիրճեան	47	Ձեռնագրութիւն կուսակցութեան ֆանա-	
Շաւարե Միսաքեան	47	ներու	200
Տ. Խորէն Ա. Քնյ. Շուշանեան	48	Կիսատարկաւորութեան եւ Դպրութեան	
Տ. Գեորգ Ա. Քնյ. Գեորգեան	48	ասիաններու տրուութիւնը	202
Տ. Յովնանեան Ա. Քնյ. Կեմէրեան	48	Երանաշնորհ Տ. Կիւրեղ Պատրիարքի	
Ներսէս Կիւլպենկեան	167	չիմնաւորին բացումը	203
Տ. Գրիգոր Նպս. Կարապետեան	168	Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ձեռնարանը	204
Տ. Յովնանեան Ա. Քնյ. Տէր Սարգսեան	168	Խարոյկի եկեղեցիին բարերար	204
Աւետիք Խաճակեան	283	Գրիգոր Գեորգ Կարապետեան կնակ	216
Տ. Փառնեկ Նպս. Մեղիսեան	295	Խնդակցութեան հեռագիրներ	289
Միսաքեան Պողոս Քեթիւեան	296	Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի դիւանասան	
Տոբ. Ռաֆայէլ Արմատուր	296	հաղորդագրութիւնը	290
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —		Անտիպ նամակ մը Խորիմեան Հայրիկէն	310
Կ. Վ. Գ. — Փոքր բայց օրինակելի հայ		Նպիսկոպոսական ձեռնագրութիւն	327
գաղութ մը	36	Շնորհակալութեան գիր Երանաշնորհ	
ԿԻՐԵՂ ՎՐԴ. ԳԱՐԵԿԵԱՆ. — Խորիմեան		Տ. Կիւրեղ պատրիարքի չիմին	
որպէս գործիչ	302	չիմութեան առիւ	327
ՋԱԻՆՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. — Գրագէտ՝ Հայոց		Բարեպաշտական նուէրներ	334
Հայրիկ Մ. Խորիմեանի մէջ	305		
ԱՍՏԱՆՈՐ ԿԻՐԵՂԵԱՆ. — Կալկարայի			
Ս. Նազարէր եկեղեցւոյ 250ամ.			
եակի տօնակատարութիւնը	323		

Լոյս Տեսան

ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ՄԻՋՆԱԳԱՐԵԱՆ

ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

ԳՐԵՑ

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱՆԷՄ
1958

Էջ՝ 176 ➡ ◀ Գին՝ 100 ֆիլս

Էջ՝ 216 ➡ ◀ Գին՝ 150 ֆիլս

«ԱՅՈՐՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԱՂԹԱՆՔ ՎԱՍՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱԶԻՍ - (Բազմազգուած):

ԸՆԴՀ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ (Ա. Գիրք) - Հ. Ամիրեան:

ԵՐԿԻՐ ԽՈՒՈՎՔԻ - Արմէն Անոյշ: Նուէր «Յուսաբեր»էն:

[Դարեան (նորո):

ՆՄՈՅՇՆԵՐ ՊԱՐՍԻԿ ԵՒ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ - Թրգմ. Իսկանդար Իսկան-
ՏՈՒՆ ՓԵՍԱՅ (Կատակ. 3 Արար) - Հրատ. եւ Նուէր Համազգայինի Թատեր. Միութեան:

HOLY CROSS ARMENIAN CHURCH - Union City, N. J. - 50th Anniversary.

THE ECONOMIC & SOCIAL DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF THE ARAB
LEAGUE. 1st Edition (In Arabic). Burham Ghazal.

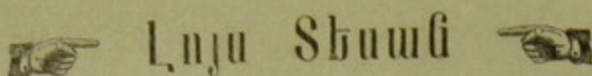
ՇԻՐԱԿ ԵՐԳԱՐԱՆ (Դ. Տպագրութիւն, 1957) - Նուէր Կ. Օհաննէսեանէ:

ԽՈՅԵՐ ՈՒ ԲՈՅԵՐ - Ա. Սոփոկեան (նուիրատու):

ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐՈՒ ԿԱՏԱՐԻՆ - Ժողէք Հաճեան (նուիրատու):

ՄԵՍ ԳԵՐԻՆ ԱՐՏԱԻԱԶԴ (Թատր. 3 Արար) - Արմենակ Տէր Յակոբեան (նուիրատու):

Շարունակելի)

Leta Shtam

ՄԵԾԱՆՈՒՆ ԳՐԱԳԷՏ-ՔՆՆԱԴԱՏ

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԻ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՍՏԱԳԻՐՔԸ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐԻՐՈՄԵԱՅ ՎԱՍՏԱԿԸ
(1850 - 1950)

Ազգային վարժարաններու բարձրագոյն կարգերուն եւ եկեղեցական վարժարաններուն համար կարեւոր դասագիրքը:

Բազմաթիւ կենսագրական ծանօթութիւններ, հարիւրաւոր գրական վերլուծումներ, վարստն շարադրական նիւթեր եւ բացատրութիւններ:

ՄԱՔՈՒՐ ԹՈՒՂԹ ԵՒ ՇՔԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Էջ՝ 688

Գին՝ Մէկ Սօրիին

Ուրիա - Լիբանան 10 Լ. Ոսկի, Ամերիկա 5 Տօլար, Ֆրանսա 1500 Ֆրանկ:

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՐՈՑ ԵՄԿՈՐԵԱՆՑ

ՀՐԱՆԳ Գ. ԱՐՄԷՆԻ

ՊԱՊ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ

(Պատմա-Բանասիրական երկասիրութիւնը)

Ներածութիւն՝ էջ 9-27, Առաջին Մաս՝ ԱՐՇԱԿ Բ., էջ 31-158, երկրորդ Մաս՝ ՊԱՊ, էջ 161-296, Մասնագրութիւն՝ էջ 297-299, Յաւելում՝ Ա. — Աղբիւրներ, էջ 300-308, Յաւելում Բ. — Ժամանակագրական խնդիրներ՝ էջ 309-313, Յաւելում Գ. — Ներսէս Կարողիկոս, էջ 314-315, ընդամենը 318 էջ, Գին՝ 250 Ֆիլա:

تصديرها - بطريركية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النيابة الاسقف هايكازون أبراهاميان

العدد ١٢

تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس

ديسمبر - ١٩٥٧

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Bishop Haigazoun Abrahamian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

•

Պաշտօնաթերթս տպագրուած էլ թղթատարութեան
յանձնուելու վրայ էր՝ երբ պաշտօնապէս հաղորդուեցաւ
մեզի որ վեոաբեկ Ասեանը հաստատած է վերափոխու-
թեան Ասեանի տուած որոշումը ի նպաստ Պատրիարքա-
րանիս : — Մանրամասնութիւնք՝ յաջորդիւ :

ԴԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ